

İŞ HUKUKUMUZUN VE ÇALIŞMA MEVZUATIMIZIN TATBİK EDİLDİĞİ BÜYÜK SANAYİ MÜESSESELERİ

— I —

DEFTERDAR

Prof. Dr. Fındıkoğlu Z. Fahri

Giriş : Türkiye sanayi haritasında İstanbul - İstanbulun başlıca sanayi semtlerinden biri olarak Eyüb - Eyüb'ün hususiyeti ve tarihi - Eyüb içinde Defterdar - Takip ettiğimiz usul. — Birinci kısım : Defterdar işçilerinin menseleri meselesi. — İkinci kısım : Ücret problemi - Bugünkü vaziyet - Ücret etrafında talep ve temayüller. — Üçüncü kısım : Defterdar işçilerinin işyeri ile meskenleri arasındaki münasebet. — Dördüncü kısım : Defterdar işçilerinin mesleki ve ictimal teşkilâtı: Sendikacılık ve kooperatifçilik. — Beşinci kısım : İş kazaları ve sebepleri. — Altıncı kısım : Mesleki talim ve terbiye. — Netice : Defterdar'ın Türk mensucat sanayiciliğindeki tesirleri ve oynadığı terbiyevi rol. — Defterdar ve Türk kadınlığı. — Bibliyografik notlar.

Bundan evvel bu safihelerde neşrettiğimiz bir tetkikte yeni sosyoloji kollarından bahsederken hukuk sosyolojisine ve dolayısıyla iş hukuku içtimaiyatına yardımcı bir «iş veya çalışma sosyolojisi - Sociologie du travail, Arbeitsoziologie»'nin doğduğunu ve gittikçe geliştiğini söylemiştik. Bizde küçük ve zayıf ölçüde de olsa bazı nümuneleri görülen bu gibi çalışmaları daha çok gelişmiş görmek yerinde olur.

Modern iş ve çalışma sosyolojisi kendi içinde bölümlere ayrılmaktadır. Meselâ, «Sendika sosyolojisi - Sociologie syndicale» yanında monografik usulle araştırılmış ve tarihi, aktüel durumları, iç yapıları aydınlatılmış sanayi müesseseleri bölümü gittikçe ehemmiyet kazanmaktadır. Zira bu suretle, çalışma hayatını tanzim eden kanun ve nizamların tatbik sahneleri gayet müşahhas bir surette gösterilmiş olacaktır.

Bu denememizde yalnız İstanbulun değil, bütün Türkiye'nin en eski ve en mühim sanayi müesseselerinin birini ele alarak çalışma sosyolojisinin bu bölümü için bir nümune arzedeceğiz : Defterdar müessesesi.

GİRİŞ

Tatbiki sosyoloji ve psikoloji enstitüsünün yakın şark memleketlerinin sanayileşmesini ve bu esnada sanayileşmenin sosyal çevreye tesirini gösterecek monografilerden birinin de Türkiye'ye hasrı teklifini aldığı zaman yekden İstanbul düşünülmüş, on altı kazadan teşekkül eden bu en büyük Türk şehrinin de Enstitü'nün güttüğü maksada en elverişli bir köşesinin ve buradaki en eski sanayi müessesesinin ele alınması uygun görülmüştür: Eyüb'da Defterdar Müessesesi.

Monografinin mevzuunu seçmede gözönüne alınan esasların bir kısmı şunlardır :

- 1 — İstanbulun nisbeten eski ve binnetice an'anevileşmiş sanayi tecrübesini müşahede etmek;
- 2 — İstanbul'un en çok Türk olan bir köşesini göstermek;
- 3 — İşçi sınıfı şuuru millî bütünlük içinde en kuvvetli şekilde beliren bir sanayi şubesini mülâhaza etmek;
- 4 — Sanayileşmenin tesirlerine en ziyade maruz kalan bir çevre üzerinde durmak.

Eyüb semtini ve bu semtte de Defterdar'ı seçmede gözönünde tuttuğumuz bu gibi ölçüler, okuyucularımız için aydınlatılmayı gerektirir. Şöyleki, Türkiye'nin sanayileşmesi yeni bir hâdise olup mazisi XX. ci asrın ilk çeyreği sonu ile başlar. Bu vaziyette yirmi, yirmibeş senelik bir devrede sanayileşme hareketinin işçi sınıfının hayatı ve refah seviyesi üzerindeki tesirlerini ölçmek pek kolay değildir. Bununla beraber Türkiye'de birkaç sahada azçok ikinci derecedeki Garb memleketlerinininkinden geri kalmıyan bir sanayileşme mazisi vardır. Mensucat sanayii bunların başında gelir. En eski mensucat sanayii tecrübesini de monografimize mevzu olarak seçtiğimiz Defterdar verecektir.

Seçtiğimiz sanayi müessesesi, bulunduğu coğrafi saha itibariyle çok tipiktir. Eyüb, bilindiği gibi, 1453 den sonraki devrede İstanbul'un mühim merkezlerinden biri olmuştur. XVII. ci asırda Eyüb'den bir «şehir» olarak bahseden bir Türk muharriri, burasını hem Türk artızanasının merkezi, hem de Türk fikir hayatının sahnesi olarak tasvir etmektedir: «Şehr-i Eyüb'ün âbü havası latif, mahbub ve mahbubesi memduhdur. Ayan ve eşrafı çoktur. Lakin halkının ekserisi ulemadır. Eyüb'ün beyaz ekmeği, kaymağı, yoğurdu, şeftalisi, kayısısi meşhurdur¹». Esasen Eyüb'ü kültürel hayatın 1453 den evvel buralara nüfuz etmiş olan islâmî tesirlerle alâkadarlığı malûmdur. Çevreye sonradan adını veren büyük müslüman şahsiyet,

Ebu Eyyub-ü Hald-ül Ensârî ve benzerleri sayesinde Bizans'tan evvelki Eyüb ile sonraki Eyüb arasında manevî bir devamlılık bulunduğunu iddiada hiç bir mübalâğa yoktur zannındayız. Türk ilim ve sanat tarihi, Eyüb'ün birer maneviyat âbidesi olan güzel mezar taşlarını temsil eden fakih, âlim, mütasavvıf, şairlerin ruhu ile hemhal olmak için Eyüb'ü adeta bir lâboratuvar haline getirmiştir. Asıl dikkate şayan olan nokta şuki, islâmî mahiyetteki Türk kültür tarihinin halkaları, bir taraftan Tefvik Fikret ve Ahmet Haşim, öte taraftan Pierre Loti vasıtaları ile modern Türk ve dünya edebiyatlarına da girmiş bulunmaktadır².

Bu kültürel ehemmiyet, ondan geri kalmıyan ekonomik faaliyet ile müvazidir. Eyüb'ün toponomisi kadar bu faaliyetin tarihî belirtilerini yaşatan bir kaynak bulunamaz: Topçular, Otakçılar, Çömlekçiler... ilh. gibi mahalle ve semt adları, hakikatte belli bir artizananın yaşatıldığı yerlerdir. Bir kaynak Eyüb'de XVII. ci asırda 1085 dükkânın bulunduğunu zikrediyor³. Hattâ bu semtin halihazır durumu, o devre göre çok mütevazidir. Resmî bir rapor yalnız 100 kadar dükkândan bahistir⁴. Bazı zenaat şubelerinde Eyüb'ün taşıdığı şöhretlerden bir çok seyyahlar ve müşahitler bahsediyorlar. Evliya Çelebi'nin «Eyüb oyuncakçıları arabalar üzerinde dükkânlarını kamyş borularla, fırlaklarla... gözler görmedik şeytanetli oyuncaklarla zeyn edüp ubur ederler...» demesi, semtin durumu hakkında çok cazib bir fikir veriyor⁵. Bu gibi tasvirlerin nesiller boyunca devamı günün muharririni de düşündürmüştü. Avrupa oyuncakçılığı karşısında değerden düşen Eyüb oyuncakçılığını da bugünkü iptidai halinden sanayi haline geçirilmesini temenniye sevkeylemiştir. Bugün mıntakada mevcut tek tük oyuncakçı dükkânı, İstanbul'un Garbden akın eden oyuncak malzemesile dolu mağazaları yanında sadece hazin bir işaret olarak temaşa ediliyor⁶.

1936 tarihine kadar İstanbul'un mühmel bir mahallesi olan Eyüb, bu tarihte bir kaza şekline sokulmuş, 20 köyden, 2 bucak ile beş mahalleden ibaret bir kaza olmuştur. Tabii doğum artışından başka olarak, İstanbulun başka yerleriyle memleketin muhtelif köşelerinden, hattâ Türkiye dışı Türk diyarından gelip çevrenin sanayi müesseselerinde çalışanlar ve biraz sonra yerleşenlerle nüfusu gittikçe artmaktadır.

Eyüb'ün umumiyetle dar geçimli nüfusu içinde işçi zümresi, başka sosyal tabaka mensublarına göre nisbeten iyi bir durumdadır. Ne İstanbulun bazı semtlerinde görülen gayrimeşru ve serbest birleşmelerden, ne de memleketin muhtelif köşelerinde maalesef müşahede olunan dinî nikâhlı poligamik âdetlerden Eyüb ve Defterdar işçileri arasında bir eser görülmemektedir.

Eyüb'ün sanayileşmesi ve bu arada Defterdar'ın gelişmesi, çevrenin demografik durumuna müsait tesirler icra etmektedir. Beş yılı ihtiva eden bir devre içinde Eyüb'ün nüfus vaziyetini şu levhada görmek mümkündür:

Sene	Kadın	Erkek
1948	25426	26692
1949	27253	27826
1950	27781	28296
1951	28555	29035
1952	29350	30640

1953 senesinin elde edebildiğimiz ilk üç ay istatistiğine göre artış şöyledir:

K.	E.	Artış sebebi
272	270	Eyübe hariçten gelme ve yerleşme
205	194	Doğum
477	464 = 941	

Fakat buna mukabil aynı devre içinde :

K.	E.	Sebeb
83	85	Ölüm
119	22	Eyübden ayrılma
202	107 = 309	

suretile azalış olduğundan binnetice 632 rakkamı ile ifade edilen bir artma var demektir. Gerek 1953'ün ilk üç aylık devresine ait olan bu rakkamda, gerek 1953'ün diğer ikinci, üçüncü ve yeni başhyan dördüncü devrelerine ait ve farz, tahmin edilmesi güç olmıyan rakkamlarında, gerekse son on veya beş senelik bir seri içindeki artışlarda sanayileşmenin, dolayısı ile işgücü sahibi elemanların çevreye gelişinin tesirini istatistik bir ifade içinde belirtme imkânına sahip olamadık. Lâkin çevrenin sanayileşme hususunda son yirmi seneden beri attığı adımlar, bilhassa 1950 umumî seçimi sonunda iş başına gelen siyasi partinin liberal bir iktisat politikasına verdiği ehemmiyetin fiili izleri böyle bir beyanda bulunmak için kâfi işaretler sayılabilir. Defterdar fabrikasının bir vesile

ile söylediğimiz gibi, benzer müesseselere kalifiye işçi verme hususunda velûd olması, Eyüb çevresinde Defterdar işçilerini kazanma hususunda şahsî teşebbüs sektörünün bazı kıvılcıklarda ve teşviklerde bulunması muhtemel addedilmektedir.

Defterdar tarihi ve içtimai durumu itibarile Türkiyenin en kozmopolit ve din, ırk itibarile en gayrimütecanis bir şehrinin en çok Türk ve binaenaleyh mütecanis bir semtinde vakidir. Bu hususta 1952 nüfus istatistiklerinden mülhem aşağıdaki cetvel, Eyüb'ün Türk olan manzarasını gösteriyor:

Kazalar	Türk	Musevi	Hıristiyan (Rum ve Ermeni)
Adalar	4474	155	4960
Bakırköy	48018	1435	6860
Eyüb	59734	11	115
Beyoğlu	143548	41613	92698
Beykoz	31262	227	699
Şile	20783	—	—
Yalova	30830	—	—

Onaltı İstanbul kazasından ayırdığımız bu yedi kaza içinde demografik homojeneiteyi en çok Şile ve Yalovanın arzettiği görülüyorsa da sınaî çevre olmamaları itibarile bizi alâkadar etmezler. Halbuki Eyüb, bu iki kazayı takib eden en homojen bir manzara gösteriyor. Bu kazada muhtelif sanayi işçilerinin sayısı 7467 kadardır ve bunun ..... Defterdar işçilerinden ibarettir. Çevrenin en uyumlu unsurlarını, hattâ bazı sosyal hareketlerde rehber elemanlarını ihtiva eden Eyüb işçi zümresi, aynı zamanda kendi içinde de şehrin diğer semtlerine nisbetle en iyi surette organize olmuş bir durumdadır.

Mıntakada 70 işyeri mevcut olup bu işyerlerinde 1951 senesine ait bir istatistiğe göre 7467 işçi bulunmaktadır. On işçi çalıştıran yerlerin işçilerinin tesbit edildiği bir tarihe ait olan bu rakkam, geçen seneden beri 4 işçi çalıştıran işyerlerinin de İş Kanununun şümulüne sokulması dolayısıyla daha da çok artmış sayılabilir. Kaldı ki, 1951-53 arasında işyerlerinin işçi talebi az bir derecede de olsa artmış bulunuyor. Diğer taraftan hususî teşebbüsün bu mintakada vücuda getirdiği veya getirmekte olduğu yeni tekstil işyerlerinin işçi elemanları da hesaba katılmalıdır.

Bu son mütalealara rağmen elde 1952 ve 1953 senelerinin işçi hareketlerine ait sarıh rakkamlar bulunmadığı için 1951 ile iktifa ederek aşağıda gösterilen tarzda dökümünü göstereceğiz:

İş nev'i	İşyeri sayısı	İşçi sayısı
Mensucat	9	3412
Unlu maddeler	2	154
Tuğla	16	482
Çeşitli yağ işleri	10	192
Madenî maddeler	4	292
Ziraî mahsullerin imali	3	79
Muhtelif imal işleri	4	244
Çeşitli	22	2512
	70	7467

Bu tabloda görülen dokuz mensucat işletmesinden birini de monografimizin mevzuu olan Defterdar teşkil ediyor. Şimdi bu müessesenin tarihine ait bir hülâsa arzedeceğiz:

Kuruluşu 1835 de İstanbulda Kadırga semtinde vaki olan müessese, sonradan Eyüb'e nakledilmiştir. Bizden bu monografiyi isteyen Enstitü, ekonomik bakımı değil, müessese içindeki insan varlığının durumunu talep ettiği için ne müessesenin kuruluş tarihini, ne de iktisadî seyrini ele alacak değiliz. Yalnız okuyucularımızı biraz aydınlatmak için şu satırları kaydetmekten kendimizi alıkoyamıyoruz.

I — Müessese 1835 de İmparatorluk ordusunun fes kullanma ihtiyacını karşılamak için kurulmuştur. Bu yüzden ilk ismi «Feshane» dir⁸. Tarihi kaynaklar şu bilgiyi veriyorlar: «Eski sanayi şekillerinin idamesine imkân olmadığı ve memlekette halin icab ettirdiği o zamana göre modern bir endüstrinin teşekkülü zarureti daha Tanzimat devresinde iyice anlaşılmış bulunuyordu. Bu maksatla eski sanayiın yeni şekillere uydurulmasına çalışılmakla beraber, gerek Devlet ve gerek hususî şahıslar tarafından modern endüstri esaslarına uygun imalâthane ve fabrikalar tesis edilmesine başlanmıştır. Mamafih fabrika ismi verilmesine bihakkın lâyük, kazan ve makine kullanan sınaî işletmeler, modern bir ordu tesis edildikten sonra yeni orduya gerekli melbusat eşya ve levazımı temin maksadı ile Devlet elile veya yardımı ile meydana getirilmiştir. Askerin fes giymesi kararlaştırıldığı zaman — ki 1826 dır — Tunus Beylerbeyine 50,000 fes sipariş edildiği gibi dahilde fes imaline de tevessül ve 1835 yılında feshane fabrikası açılmıştır»⁹.

Sultan Mecit zamanında Kadırgadan Eyüb'a nakledilen müessese bir yangın felâketinden sonra yeniden vücade getirilmiş ve 1925 senesine

kadar Milli Müdafaaya bağlı olarak işlemiştir. Arada fesden başka şayak ve çuha imaline de teşebbüs olunmuş, vakit vakit Avrupadan getirtilen yeni makinelerle takviye olunmuştur.

II — Cümhuriyet 1925 de müesseseye gereken ehemmiyeti vermiş, milli müdafaadan alınarak «Sanayi ve Maadin Bankası» na bağlanmış, fakat bu devrede de hiç bir gelişme geçirmemiştir. 1932 de başka sanayi müesseseleriyle beraber Defterdar'ı da idare etmesi kararlaştırılan «Devlet Sanayi Ofisi» ile «Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası» vücade getirilmiş, fakat bir sene sonra her ikisi, Türkiyenin sanayileşme tarihinde mühim rolü olan ve 1933 de kurulan Sümerbank'a istihale eylemiştir. Bu tarihten beridir ki Defterdar, bu banka tarafından idare olunmaktadır¹⁰.

III — 1933 den bugüne kadar devam eden 20 yıllık devre, Defterdar'ın gerçek bir inkişaf devresidir. Gerek maddî cihaz, gerek işçi sayısı, gerekse işçisinin tâbi tutulacağı içtimaî siyaset ve muavenet esasları itibarı ile bu yirmi senelik safha, bizi yakından alâkadar edecektir.

Böylece büyük bir şehrin belli bir semti olarak tasvir eylediğimiz Eyüb'ün bütün Türkiye çapında en eski sanayi müessesesi olan Defterdar hakkında takip edeceğimiz usule gelince:

Türkiyede her hangi bir sanayi işletmesini tetkik için yazılmış kaynaklar hemen yok gibidir. Mevcut nadir menba'lar, umumî meselelere aittir¹¹. Yapılacak şey, bu umumî eserlerden, bahis mevzuu müessese ile alâkalı kısımları toplamaktır. Böyle bir ameliyenin ise nasıl güç olduğu aşikârdır.

Sanayi müesseselerimizin kemmi taraflarına ait tetkiklerden mahrum bulunmaktayız. Türkiyede sanayi ve iş istatistikleri ilk defa 1913 - 15 senelerine ait olmak üzere 1915 de, sonra 1927 de, daha sonra Sanayii Teşvik Kanunundan faydalanan müesseselere inhisar etmek üzere 1932 - 1939 da yapılmıştır. 1935 umumî sayımında, dolayısı ile mesleklere ait olan sayım da faydalı olabilir. Daha sonra 1943 de İktisat Vekâleti İş Dairesinde tanzim edilen etraflı ve üç kısımdan (işçi ve işveren sayısı ile ücretler, iş kazaları ve çeşitli noktalar) ibaret istatistik ile karşılaşırız. Çalışma Vekâletinin kuruluşundan ve işçi sigortalarının faaliyete başlamasından sonra üç defa iş istatistikleri neşrolunmuştur. Bu noktada yapılacak şey umumî istatistiki donnelerden müesseseyi ait olduğu sanayi branşına ait rakkamları çıkarmak, ekseriya karine ve istidlâl yolu ile mânalandırmak imkânını kullanmaktır.

Tarihi ve istatistikî usullerin arzettiği bu mahrumiyet, ancak müşahede ve anket usullerinin yardımı ile kapatılabilir. Biz de bu usullere başvurduk. Kullandığımız usulü, itiraf edelim ki, zaman, eleman ve

bilhassa vasıtalarla, kendimizi tatmin edecek şekilde istimal edemedik. Bununla beraber ileride yapılacak araştırmaların bir kanaviçesinin hazırlanmış olacağına kanlız.

Tatbik ettiğimiz anketin suallerini —ki bu sualler monografiyi isteyen Enstitünün taleplerine göre tanzim olunmuştur— aşağıya geçiriyoruz:

Defterdar Fabrikası işçileri için anket sualleri

- 1 — Adınız, soyadınız?
- 2 — Bu işe girdiğiniz vakit nerede oturuyordunuz? Başka bir yerden geldi iseniz, eski ikamet yerinizi ne sebepten terkettiniz? Bu fabrikada iş bulunduğunu nasıl öğrendiniz?
- 3 — Evli misiniz? Kaç çocuğunuz var? Çocuklarınızdan hiç ölen oldu mu, oldu ise sebebi nedir?
- 4 — Karınız ve çocuklarınız yanınızda mı? Değilse onlara ne kadar para gönderiyorsunuz, ve ailenizle görüşmek için memleketinize senede kaç kere veya kaç senede bir gidiyorsunuz?
- 5 — Mesleğiniz nedir? Saat ücretiniz kaç kuruştur, ve haftada kaç saat çalışıyorsunuz? Devamsızlığınız oluyor mu? Bu halde elinize ne kadar para geçiyor? Aldığınız prim ve ikramiyeler nelerdir?
- 6 — Beraber yaşadığınız kimseler arasında kazancı olanlar mevcut mu? Kazanç miktarı nedir ve bunun ne kadarını eve vermektedir?
- 7 — Oturduğunuz yer kendinizin mi, kaç odadır, elektrik, suyu var mı? Evinizin tefrişatı ne şekilde? Fabrikaya uzaklığı ne kadar, eviniz kira ise kira ücreti olarak ne veriyorsunuz, yemek için sarfettiğiniz meblâğ ne kadardır? Giyim için senede kaç lira harcıyorsunuz?
- 8 — Mesleğinizde ihtisasınız var mı, varsa bunu nasıl elde ettiniz?
- 9 — Kaç senedir bu fabrikada çalışıyorsunuz?
- 10 — Ehliyetname veya buna benzer bir vesikanız var mı, bunun faydasını gördünüz mü? Eskiden nerede çalışıyordunuz, oradan neye ayrıldınız?
- 11 — Hiç iş kazası geçirdiniz mi, geçirdi iseniz sebebi nedir?
- 12 — Fabrika idaresiyle temaslarınızı doğrudan doğruya mı, yahut işçi mümessilleri veya bir sendika vasıtasıyla mi yapıyorsunuz?
- 13 — Şimdiye kadarki işçilik hayatınızda işinizle alâkalı cemiyet, dernek veya sendikalara aza oldunuz mu? Oldunuzsa bunun faydasını görüyor musunuz?

BİRİNCİ KISIM

MENŞE MESELESİ

Defterdar işçilerinin menşei meselesini belirtmek için Türkiyedeki sınaî hayatın tipine ait kısa bir izaha ihtiyaç vardır.

XIX. cu asrın çok cılız bazı sanayileşme teşebbüsleri istisna edilirse asıl sanayileşme hareketinin XX. ci asrın ikinci çeyreği ile başladığı görülür. Bu harekete sahne olan yerler ya mahalli işgücü piyasası ile kolayca irtibat peyda eylemiş, iş elemanlarını o çevreden temin etmiş ve başka bir işçi kaynağına başvurmamış, yahut kuruluş yerine az çok uzak işgücü kaynakları ile muvasala imkânları yaratmıştır. İzmir, Malatya, Kayseri, İstanbul... birinciye; Zonguldak, Karabük... ikinciye misal teşkil ederler.

Mevzuumuz olan Defterdar, birinci tipe dahildir. Hattâ birinci tip içinde de ayrıca kategoriler ayırmak icabederse başlangıcı XIX. cu asırda olan endüstriyel işletmeler zümresine dahil olduğu görülür. Yani kısaca Defterdar, işgücünü tâ 1843 senelerinden beri bulunduğu mahallin piyasasından kolayca tedarik eden, hattâ çevresinde bir işçi nesli yaratmış olan müstesna işletmelerden biridir¹².

İstanbulun 1453 de Türkler tarafından fethedildiği zamanlarda Eyüb'ün pek meskûn olmadığı zannedilmektedir. Bugün yerli hıristiyan —daha doğrusu Rum— unsura sahip olmaması da bunun delili sayılabilir. Tarihî kayıtlara bakılırsa Bursa'dan gelen bazı Türk zümreler 1453 den sonra dinî bir kartiye haline getirilen bu çevreyi işgal etmiştir. XVIII. ci asra kadar kendine mahsus bir etnik hüviyeti olan Eyüb, artisanal bir manzara sahibi ekonomik durumunun geçirdiği buhrandan sonra ilk Türk sanayileşme tecrübesine sahne oldu. Eski ismi Feshane olan müessese, muhtaç olduğu iş kuvvetini çevresinde buldu. Eğer yeni işçiler başka yerlerden müessesenin şöhreti dolayısıyla kendiliğinden bu semte geldilerse —ki anketimiz bunun yakın zamanlara ait nümunelelerini dahi verdi— artık ayrılmamak üzere yerleşdiler ve çevrenin demografik yapısını kuvvetlendirdiler.

Bununla beraber Defterdar, meselâ 1913 - 1915 istatistiklerinin tahmin ettirdiği mahdut işçi sayısı ile kalmamış, 1925 ve 1933 de geçirdiği bünye istihaleleri neticesi olarak fazla işgücüne ihtiyaç hissetmiştir. Bunun içindir ki müesseseye bu devresinde Eyüb dışından iş arzı vaki olmuştur. Bu arzun şekli yakın zamanlara kadar, eskiden buraya gelmiş olanların tavsiye ve tavassutları, askerlik için İstanbul'a gelmiş olanların iş bulma

imkânları, 1947 den beri de Devletçe tesis edilen (İş ve İşçi Bulma Kurumu) dur.

Ne İstanbulun, ne de Eyüb'ün etnik bünyesine ve teşekkülüne ait monografilerden mahrum olduğumuz için anket usulünün verdiği mahdut neticelerle kalacağız.

Filhakika anketimizin «Fabrikaya nereden ve ne suretle gelip girdiniz?» sualine verilen cevapların tahlili, müessese işçilerinin menşe'leri ve yer değiştirmeleri hakkında aydınlatıcıdır. Nümune olmak üzere bunlardan birkaçını, cevap verenin hüviyetini zikre lüzum görmeksizin nakledeceğiz:

— Tekirdağında on sene kadar evvel kılık olunca İstanbulda bir arkadaş vasıtası ile Defterdar'a yerleştim.

— Niksar zelzelesinde yerimizi yurdumuzu kaybettik. Bir hemşeri beni buraya çağırdı, Defterdar'a girdim.

— Üsküdarında tütün amelesi idim. Tütün kokusu beni rahatsız ediyordu. Defterdar'a naklettim.

— İstanbulda askerliğimi yapıyordum. Askerlikten sonra Çankırıya dönmedim. Yaşama şartları güçtü. Defterdara yerleştim, annemi ve kardeşlerimi de getirttim.

— Fatih Belediye memuru idim. Kadro harici edildim. Defterdara başvurdum.

— Bursadaki işsizlik dolayısıyla İstanbula geldim ve bu müesseseye girdim.

— Bigadaki işsizlikten dolayı geldim.

— Elektrik fabrikasında işçi iken ücret azlığından dolayı çıktım ve buraya girdim.

— Dedem ve babam hep bu fabrikada çalıştıkları için babam beni çocuk iken buraya yerleştirdi. Müessesenin otuz yıllık sadık işçisiyim.

— Birinci Dünya Harbinde 1914 de Trabzondan hicret ederek buraya geldim ve dokumacı oldum.

..... ilh..

Daha fazla çoğaltmağa lüzum görmediğimiz bu cevapları ve diğerlerini birkaç tipe ayırmak suretile müessese işçilerinin menşei hakkında bir fikir verilmiş olacaktır.

I — Umumiyetle askerliklerini ifa için memleketin muhtelif yerlerinden İstanbula gelmiş olanlar, İstanbul hayatını daha az zahmetli ve cazib bulmakta ve nadir istisnalar hariç, buraya yerleşmektedirler. Bu yerleşme şöyle oluyor: önce birkaç senelik tecrübe ikamet. Sonra aileyi dışarıdan getirtme. Bu gibiler içinde bir kaç nesle, yani 25 den 70 e kadar olan yaş gurublarına mensub işçiler görülmektedir.

Bu gibi işçilerin menşelerindeki ziraî tabakalığı, toprak ve mülkiyet bağılılığını muhafaza edemedikleri anlaşılıyor. Koptukları memleket köşesinden herhangi bir aynı veya nakdi gelir elde edip etmedikleri sualine alınan cevapların hepsi menfidir. Bu nokta Defterdar işçisinin az çok sınılanmış mahiyetini de göstermektedir.

II — Defterdar'ın 1933 den beri bağlı olduğu Sümerbank'ca teknik öğretim müesseselerinde okutulan ve beş yıllık taahhüt icabı olarak tahsillerinden sonra bankaya bağlı çeşitli sanayi müesseselerinde çalışmak mecburiyetinde olanlar vardır. Anketimize bu gibilerce verilen cevaplarda «Taahhüt müddeti bitince müesseseyi terkedeceğim» tarzında bazı beyanlar görülüyorsa da bu terk arzusunun neden ileri geldiği hakkında bir fikir edinilememiştir. Her ne ise burada belirtmek istediğimiz nokta bir kısım işçilerin menşelerinin böyle bir taahhütle alâkadarlığıdır. Mamafih taahhütleri bittiği halde kalanlar da çoktur. Bu gibi elemanlar, Defterdarın Türkiye mensucat sanayiciliğinde oynadığı terbiyevi rol ve yolda hizmet etmektedirler. Yani Sümerbank, memleketin diğer köşelerinde açtığı mensucat işletmelerinde bu gibi tecrübeli elemanları kullanır.

III — Gerek anketimiz, gerek anket dışı temaslarımız, Türkiye'nin bu en eski sanayi müessesesinde sanatlarını bu müessese içindeki babalarından alıp idame edenlerin bulunduğunu gösteriyor. Bu hal sayıları az da olsa, Defterdarın hususiyetlerinden birini teşkil ediyor. Zira Türkiyede başka hiç bir sanayi branşında —Hereke müstesna — iki neslin birbiri ardısına aynı sanayi branşında çalışmasına sahne olmuş bir mazi mevcut değildir¹⁾.

IV — Defterdarın memleketşümül şöhreti, memleketin diğer köşelerinden buraya işçi gelmesini veya evvelce müessesede bulunmuş veya bulunanlar tarafından tavsiye ve teşvik konusu olmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim anket cevaplarında «Bir tanıdığın haber vermesi», «kulaktan duyulması»... gibi notlara rastlanıyor.

V — Fevkalâde haller yüzünden memleketlerini terkederek Türkiye'nin bu en büyük şehrine akın edenler ve bu arada Defterdara intisab edenler görülüyor. Bu hal, İstanbul ile diğer Türkiye şehirlerinin karşılıklı münasebetlerinin beş asırlık tarihi bakımından gayet tabii karşılanmalıdır. Hattâ Eyüb'ün demografik bünyesinin tahlili bu hususta ders vericidir. Sadece XX. ci asrın siyasi vukuatı, harbleri ve neticeleri gözönüne alınsın: Balkan Harbinin 1914 ün, 1919 dan sonraki nüfus mübadelesi politikasının, nihayet memleketin muhtelif yerlerinde vakit vakit

vukua gelen kıtlık ve zelzele felâketlerinin karadan ve denizden İstanbul'a gönderdiği unsurlar, nihayet 1950 de Bulgaristandan vaki Türk tehciri, pek yakın zamanlara kadar Türkiyenin yegâne sanayi şehri olan İstanbulu kalabalıklaştırmış, işgücü piyasasını kendisine göre faal buldurmuştur¹⁴. Ankete verilen cevaplar, bir bakıma Türkiyenin ekonomik tarihinin, kıtlık, zelzele ve sefalet hâdiselerini aksettirir. Keza Balkan ve 1914 harplerinde vaki muhaceretlerin belirtileri de bu cevaplarda okunmaktadır¹⁵.

VI — Defterdar işçilerinin menşeiini düşünürken ne işyerinin bulunduğu semtte, ne de buraya işçi olarak girenlerin memleketinde dokumacılık zanaatinden mensucat sanayii işçiliğine geçmiş elemana anketimiz cevaplarında rastlanmamıştır. Esasen Eyüb tarihi, bu çevrede eskiden mevcut bir dokumacılık zanaati göstermiyor. Anket cevaplarında ise yalnız bir işçi, fabrikaya girmeden evvel dokumacı zanaati ile alâkasına işaret ederse de bunun menşei Eyüb değildir¹⁶. Bilindiği gibi bu nokta büyük sanayi tarihinin mühim bir sosyolojik meselesi ile alâkalıdır. Başka memleketlerde dokumacılık artizanasından endüstrisine geçildiği halde Türkiyede böyle bir uzvî intikal olmamıştır. Son zamanlarda B. İ. T. tarafından Türkiyeye gönderilen bir tetkik heyetinin raporunda da aynı kanaate tesadüf olunuyor¹⁷. Eyüb, bu mütaleanın teyidi için bir vesile olabilir.

VII — Defterdarın dahil olduğu sanayi şubesinin mahiyeti, işletmenin Çalışma Vekâletinin 1946 da işçiyi himayeye matuf mevzuat vücude getirmesinden evvel hususî bir içtimaî politika gütmüş bir iktisadî devlet teşekkülüne — yani Sümerbank'a — tâbi bulunması, Vekâletin kurulmasından ve işçi sigortalarının tesisinden sonra dahi bu politikanın mühim bir kısmının Sümerbank'ca muhafaza ve takviye olunması, bugün için emniyet, yarın için garanti arayan mensucat işçisini Defterdara bağlayan ve başkalarını burada işçi olmağa teşvik eden âmiller arasında bulunuyor. 30 - 50 yıl evvel müesseseye intisab etmiş, emekliliklerine rağmen müessesede ihtisaslarından faydalanılan bazı kalifiye elemanların «Allah beni Defterdardan, Defterdarı da benden ayırmasın» tarzındaki samimi dilekleri müesseseye bağlılığın, babaları evlâtlarını da burada işçiliğe vermeğe teşvik etmelerinin belirtileridir¹⁸. Hattâ 1953 de Marshall yardımından Sinaî Kalkınma Bankası vasıtası ile faydalanarak Defterdar çevresinde bazı hususî mensucat müesseselerinin kurulması, bazılarının zannettiği gibi, kalifiye elemanlarının müesseseseden ayrılmasına yol açmayacak gibi görünmektedir.

İKİNCİ KISIM

ÜCRET MESELESİ

I. — Bugünkü vaziyet :

Defterdar'ın tarihinde görülen üç devrenin, yani:

- 1 — Harbiye Nezareti (Kuruluş: 1835 - 1925),
- 2 — Sanayi ve Maadin Bankası (İntikal: 1925 - 1933),
- 3 — Sümerbank (Büyüme: 1933 - 1953),

devrelerinin ücret politikalarını tarihî bir sıraya göre takip ve mukayese etmeğe yarayacak kaynaklardan mahrum bulunuyoruz. Hiç değilse 1933 - 1953 arasındaki yirmi yıllık merhalenin bellibaşlı noktalarında ücret grafiğinin durumunu göstermek faydalı olurdu. Aynı mani burada da mevcut olduğundan yalnız bugünün durumunu belirtmekle kalacağız.

Müessesede akort (a) ve saat (s) usulü ücretlerin tatbik edildiği işçiler anketimizin yapıldığı tarihte şu dağılışı arz ediyor:

	Kadın	Erkek
a :	130	680
s :	259	1017
	389	1697 = 2086

Bu usuller müessesenin istihsal siyaseti ve neticeleriyle yakından alakadar olduğundan vaziyete göre vakit vakit intibaklara teşebbüs edilir. Meselâ bir vesile ile Çalışma Vekâletine iki sene evvel yazılan bir tezki-rede imalâtın azalması ile (a) dan (s) e geçmek lüzumu şu şekilde izah edilmiştir: «On sekiz ton imalât beş tona indiğinden ve bu takdirde dökümhanenin akort işçilerine iş temini mümkün olamadığından akort sistemindeki kök saat ücreti ve akort işçiliğinde aldıkları ücretler nazarı itibare alınarak bunların fevkinde bir ücret tesbit olunmuştur»¹⁸. Tezkire, işçinin bu değişikliği memnuniyetle karşıladığını da zikrelemektedir.

Defterdar ile teşekkül ve idare tarzı, sanayi nev'i aynı olan benzer bir işletmenin işçilerine ait bir etüdden faydalanarak 1938 - 48 arası ücret durumunu şu şekilde ele almak mümkündür¹⁹:

İkinci Dünya Harbi arifesi olan 1938 de bu müessesede saat başına düşen vasatî işçi ücreti yalnız 12 K. dur. Harb seneleri ve harp sonu

hâdiseleri bu vasatının 56 K. a çıkmasını gerektirmiştir. Her iki vasatının çıkarılmasına yarayan rakkamlar şunlardır:

Sene	Asgari ücret (Saat başına kuruş)	Azami ücret (Saat başına kuruş)
1938	7	40
1948	25	130

1938 ile 1948 arasındaki bu beş misli artışı global olarak 1948 den bu yana Defterdar içinde yürütme imkânına sahibiz. Filhakika resmî kayıtlara göre müessesenin 1948 - 1952 arasında işçi ücretine ayırdığı fon, işçi sayısının az çok sabit kalmasına mukabil gittikçe şu tarzda artmaktadır:

Sene	İşçi sayısı	Ücrete ayrılan fon L.
1948	2265	3021681,29
1949	2552	3102972,89
1950	2664	3273574,71
1951	2655	3711693,64
1952	2448	4023842,57

Beş yılın her birinde ücrete tahsis edilen fon, o sene çalışmış olan işçi sayısına nisbet edildiği takdirde ortalama işçi başına düşen ücretler 1948 ile 1952 de şu farkı göstermektedir:

- 1948 de bir Defterdar işçisi vasatı olarak ayda L. 111, K. 17
- 1952 » » » » » » » » L. 136, K. 87

Maamafih ücretlerdeki bu artış yalnız başına düşünüldüğü takdirde reel işçi ücreti hakkında sarih bir fikir elde edilemeyecektir. Bilhassa Defterdar'daki işçi durumu ile yakından alakalı bir başka vaziyet göz-önüne alınmalıdır. Bunların bir kısmı Türk işçisi ile alakalı umumî, ötekisi Devlet sektöründeki mensucat sanayii, binnetice Defterdar ile ilgili olması itibarile hususî hallerdir. Bu hallerde işçinin eline geçen ücret, Defterdarın ücret fonu üzerinde durmakla değil, kanunî ve hususî yardım nevilerini ele almakla taayyün edecektir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1 — İşçi ücretlerinin günlük 200 K. a kadar olan meblâğı, mali teklif dışında bırakılır;

2 — İşçi sekiz saat dışında çalıştığı ve çalıştırıldığı takdirde fazla mesai ücreti alır. Gündüzleri vaki fazla çalışma için ücretinin tutarının % 25 i, gece çalışmaları için % 50 si fark olarak verilir;

3 — İşçiye çocukları için zam verilir. Çocuk başına verilen bu zamlar işçinin iş hayatındaki kıdemine göre sırası ile 6, 8, 10 liradır;

4 — İstihsal primi 1938 - 1948 arasında, keza 1948 - 1953 arasında muayyen nisbetlerde artmış ve artmakta bulunmuştur;

5 — Defterdar işçilerinin bütün Sümerbank müesseseleri işçileri gibi istifade ettikleri bir başka prim vardır ki, adı «Kıdemli işçiliğe teşvik» dir. İşçilerin maharetlerini ihtisas haline getirmeğe matuf olan bu primin esasları şunlardır:

- 15 senesini dolduran işçiye son aylığının iki misli,
- 25 senesini dolduran işçiye son aylığının üç misli,
- 35 senesini dolduran işçiye son aylığının dört misli,
- 35 seneden sonra her beş senesini doldurana son aylığının dört misli.

6 — Evvelce Defterdar müessesesi tarafından yapılan ölüm, kaza, doğum, malûliyet yardımları 4772 sayılı kanunla 1946 da işçi sigortalılarına devredilmiştir. Bununla beraber ihtiyarlık sigortasının bir kısım primi müstesna, bütün primler işveren müesseseleri tarafından ödendiğine göre, sigorta primleri de bütün işveren müesseseleri gibi Defterdar tarafından verilmekte bulunuyor. Her sigorta koluna düşen payların yekûnu da bu noktada işçi ücretlerine nazarı olarak ilâve edilebilir.

7 — Nihayet Türkiyedeki çalışma hayatının pek enteresan bir yardım şeklini Defterdarda da görüyoruz. İkinci Dünya Harbinin sıkıntılı senelerinde bütün sanayi müesseselerinde tatbikine başlanan bir âdete göre işverenler, işçilerine işyerinin lüzumlu kıldığı kaloriyi verecek surette bir kab sıcak yemekle 450 gram ekmek vermektedir. Bu gün yazısız bir hukuk teamülü haline gelmiş olan, bazı işyerlerinde nakdî olarak karşılığı işçiye verilen²⁰ bu yardım şekli, bütün işçiler gibi Defterdar işçilerine de yapılan bir hesaba göre yılda ortalama 140 L. kazandırmaktadır.

Yukarıdaki tabloda ücrete 1948 - 52 senelerinde ayrılan fonlara, mantıkî olarak bu yedi noktada belirtilen yardım ve sigorta fonlarının da ilâvesi lâzımgüleceği, ondan sonra bir vasatiye kavuşulabileceği, bu suretle nominal ücret yanında reel, hattâ bir dereceye kadar ailevi ücret miktarına vasil olunabileceği şüphesizdir. Bu neticeyi elde ettirecek donnelerden yalnız bir kısmını elde edebildik ki aşağıda gösteriyoruz²¹:

Sene	İşçiye verilen istihsal primleri
1948	203967,96
1949	236189,18
1950	248370,84
1951	375190,48
1952	576401,29

Şu noktayı belirtelim: Türkiyedeki işçi ücretleri, Devlet ve şahsî teşebbüs sektörlerinde birbirinden ve Devlet sektörü işçisi lehine olarak farklıdır. Bu itibarla Defterdar'ın bulunduğu şehrin diğer mensucat işçileri, işçi ücretine inzimam eden ve yukarıdaki tabloda bir unsuru görülen ilâvelerden, fazla mesai bedelleri, müstesna, istifade edememektedirler²². Bu cihet, Defterdar'a girme hususunda İstanbul mensucat işçileri arasındaki arzunun maddî desteklerinden birini teşkil etmektedir.

İlmî metodlara göre işçi aile bütçelerinin Defterdar çevresinde yapılmasına, monografimizin hazırlanması için Enstitüce ayrılan zamanın müsaadesizliğinden başka Defterdar işçisinin bazı sualler karşısındaki istihzalı ve isyankâr durumu da buna mâni olmuştur. Bu durum, işçi ücretinin reel olarak tesbitinden sonra ne nisbette «hayatî ücret - salaire vital», e yahut «ailevî ücret - Salaire familial» e, nihayet «adil ve hakkaniyetli ücret» ile pahalılık endeksleri karşısında nazarı olarak tesbit edilecek bir işçi ücretine yaklaştığını araştırmak isteyen ilim adamlarını soğukkanlılık ve hattâ anlayışla harekete sevkedecek, belki de böyle bir araştırmadan vazgeçirtecek mahiyettedir. Zira birçok işçiler: «Elimize geçen para şu kadar. Bakkal veresiye. Bir ayı diğer aylara eklemek. Zaten hesaplarımızda şaşırıyoruz. Sizin sorgularınız bizi daha çok şaşırtıyor. İşte evimiz, kılığımız. İsterseniz soframıza da oturun ve görün. Herhalde bizi rahat bırakın!...» mahiyetinde cevaplar vermektedirler.

Mamafih anketimizin (Aylık iâşe), (Yıllık giyim) gibi sütunlarına toplu rakkamlar geçiren işçilerin gösterdikleri meblâğları, işçilerin gündelik veya aylık ücretleriyle yanyana getirmek suretile ele geçen net gelirin % desile karşılaştırarak meskene, iâşe ve elbiseye ne gibi meblâğların ayrıldığını göstermek imkânsız değildir. Bu maksatla monografimizin okuyucusuna birkaç müşahhas nümune vermek istiyoruz²³:

Anket n.	Nüfus	Ücret	Kira	Geçim	Giyim
Aylık olarak — Türk Lirası üzerinden					
7	5	148	50	150	35
13	4	208	30	150	20
17	6	180	25	140	25
30	3	150	28	120	15
37	2	130	18	200	10

Bu tablodaki ücretlere alâkalıların çeşitli primleri, fazla mesai karşılıkları, çocuk zamları da ilâve edilir ve vasati günlük gelirin miktarı elde edilmek istenirse 5 lira 30 kuruş kadar bir meblâğ ile karşılaşırız. Bu kazanç, gerek verdiğimiz bu beş işçi ailesi için, gerek diğer Defterdar işçileri için dört nüfuslu ailenin günlük sarfiyatına tekabül edecektir (Misalimizde yıllık giyim ankete cevap veren tarafından yıllık gösterilmiş, keza kira ile geçim de aylık olarak belirtilmiş, her üç masraf tarafımızdan aylara ve günlere taksim edilerek bu yevmî masraflar elde olunmuştur). Böylece varılan 5 lira 30 kuruş neticesi, Defterdarın İstanbul'da benzeri olan bir diğer mensucat sanayii işletmesinin işçi ücretleri hakkında 1951 de yapılan bir tetkikte varılan netice ile azçok anlaşılıyor. Bu tetkikte de dört nüfuslu işçi aile eline 4 lira 90 kuruş geçtiği belirtilmektedir²¹.

İstanbul'daki Devlet ve şahsî teşebbüs sektörlerine dahil mensucat fabrikalarındaki sanayi işçisinin eline geçen, az çok 1951 de ilmî bir tetkik neticesinde, yahut 1953 deki iki anket neticesinde varılan 4 lira 90 kuruş ile 5 lira 30 kuruşdan ibaret nominal ücret, Türkiye'de ücret problemi ile uğraşanların sık sık anlattıkları gibi diğer içtimai yardımlar, primler ve para ile ifadelendirilmeyen alâkalar ile arttırılabilir. Bilhassa Defterdar'ı idare eden Sümerbank müesseselerinde bu nominal ücret dışı yardımların mevcudiyetine ve bunların işçiyi celbeylediğine işaret etmiştik. Buna rağmen gerek 1951 deki tetkikin, gerek 1953 deki anketlerin gösterdikleri vasati günlük ücretin alım kuvveti (pouvoir d'achat) nedir? Türkiye'deki bütün içtimai tabakalar, ifa ettikleri içtimai hizmetlerin karşılığı olarak aldıkları ücret ve maaşların işfira kuvvetinin gittikçe azaldığından şikâyet etmektedirler. Bu itibarla meseleyi bu cepheden ele almak gerekir. Hattâ rakkamların mânasını, işçi ailelerin yaşayış tarzları, yahut çehre ve kıyafetleri ile yakından temasın vereceği bir «Yaşanmış tecrübe - Expérience vécue» usulü ile tamamladığımız takdirde işçi eline geçen nominal ücretin, hayati bir ücret seviyesine lüzumu hasıl olacaktır. Monografiyi hazırlarken şahsen tatbikatını yaptığımız bu tecrübî usul, rakkamlardan ziyade işçi ailesi realitesinin tam içine nüfuz zaruretini

göstermiştir. Bu arada Defterdar işçisinin, diğer aile fertleri tarafından aile bütçesine ilâve edilecek ikinci veya üçüncü gelir kaynaklarında mahrum olduğu da anlaşılmıştır.

Defterdar işçileri arasında, anket neticelerine göre, çift veya daha fazla gelir kaynaklı işçi yok gibidir. Yalnız dört cevabta sırası ile (Kocam yüz liralık bir işde), (Babam da 150 lira kazanıyor), (Ücretimden başka 60 lira gelirim var), (Karım bir terzihanede 60 lira kazanır) cevapları görülmüştür. Ankete tâbi tutulan işçi çevresi genişletildiği takdirde bu neviden % 4 nisbetini aşan netice elde edilemeyeceğine müşahade ve soruşturmalarımız neticesinde kanaat getirilmiştir. Buna mukabil (başka yerdeki muhtaç kardeşlerime ayda elli lira gönderiyorum), (köydeki muhtaç akrabama ayda yirmi lira yardım ediyorum) diyen iki cevaba da rastlanmıştır. Bu altı cevap dışında kalan büyük işçi ekseriyeti, yahut bu ekseriyeti temsil ettiğini zannettiğimiz «ankete tâbi tutulan tipik işçiler kitlesi», tek gelir kaynaklı, menşelerile alâkası kesilmiş, kendi kendilerine kalan, Türkiye'deki umumî işçi tipine nisbetle — ki bu tip ziraî bir sanayi işçisi itipidir — sınılaşmış ve toprakla alâkası kesilmiş bir konjügal işçi ailesi manzarası arzulemektedir.

Mamafih işçi ücretleri etrafında yapılacak anketlerde neticenin Sümerbank müesseseleri, yani Devlet sanayii sektörüne dahil Defterdar işçileri lehine olacağını kuvvetle tahmin etmekteyiz. Türkiyede içtimâî emniyet tesislerinin 1946 da vücade getirilmesinden çok önce hususî bir içtimâî yardım cihazına esasen sahip olan Sümerbank mensucat müesseseleri — ki Defterdar, bunların başında gelir —, 1946 dan, yani İçtimâî Emniyet kanunlarının, yahut Türkiye'de kullanılan tâbirle İşçi Sigortaları kanunlarının kabul ve tatbikinden sonra da bu içtimâî yardım cihazını kısmen muhafaza eylemişlerdir. Böylece işçi eline geçen ve ücrete tekabül eden meblâğdan başka olarak bu ücreti kabartacak başka unsurlar, aynı yardımlar ve hizmet tarzında ödemeler de mevcuttur. Bütün bu sebeplerden dolayı Defterdar işçisinin nisbeten müreffeh durumunu iddia etmek mümkündür. Mensucat işçilerinin ekseriya Defterdar işletmesini tercih etmek istemeleri, bu iddiayı destekliyecek psikolojik bir delil sayılabilir.

Defterdar işçilerinin, daha doğrusu Devlet sektöründeki mensucat işçilerinin ücret durumlarının bir kısım hususî sektör mensucat işçilerinin kine nisbetle iyice olduğunu söylemekle mevzuumuz bakımından Defterdar işçisi için her şeyin yerinde olduğunu, ideal bir ücret miktarı ile karşılaştığımızı söylemekten uzağız. Bu ücret, aslî ücrete inzımanı gereken işçi sigortaları primlerinin — ki bir kısmı işveren tarafından tesviye olunur — ve nakdî, aynı her nevi yardımların para halinde ifadelerile hasil olacak

meblâğların ilâvesile kabartılabilir. Bu takdirde dahi Türkiye'de şimdiye kadar gözönüne alınmamış olan «hayatî ücret - salaire vital» ile «ailevî ücret - salaire familial»'i tatmin etmekten uzaktır. Bahis mevzuu olan anketlerden birincisi yani bizim anketimiz, karı koca ve iki çocuktan ibaret dört kişilik bir ailenin Defterdar işçileri — daha sıhhatli konuşmak için anketimize giren Defterdar işçileri — için ekseriyet teşkil ettiğini göstermiştir. Fakat ikinci anket, yani sendikaca yapılan ankette çocuk durumu belirtilmemiştir. Aynı sanayi branşı ile alâkalı işçiler her iki anketi tertip edenler için bahis mevzuu olduğuna göre, bilhassa aynı şehirden söz edildiğine göre, ikinci ankete giren işçileri de ortalama dört nüfustan ibaret ailelerden mürekkep saydığımız takdirde Defterdar işçilerinin geçim vaziyetinden daha sıkıntılı bir halin bulunduğu görülecektir.

Ücret meselesi vesilesile net ücretten ailevî ücrete geçerken Defterdar işçisinin «aile sahibi işçi» tipinin tam nümunesi olduğunu söylemek icabeder. Anketimizi yaptığımız andaki Defterdar işçi sayısı içinden seçilen yüz tipik işçinin verdiği cevaplardan çıkan netice, bütün Defterdar işçi kitlesine teşmil olunabilir. Aşağıdaki tabloda bu neticeye işaret edilmiştir :

Allevî durumu	Erkek	Kadın
Bekâr	3	1
Evli	94	—
Dul	1	1
	98	2 = 100

Üç bekârın ikisi «maddî sebeplerden, ücret azlığından dolayı evlenme imkânsızlığı»'ndan, birisi «annesini ile iki kardeşine bakmak zarureti»'nden evlenemediklerini kaydediyorlar. Dul işçilerden biri kadın olup «kocamdan ayrı yaşıyorum» diyor. Diğer dul erkek, karısını birkaç sene evvel kaybetmiştir. Bu vaziyette evlilik halini Defterdar işçileri için umumî bir hal saymak mantikî olacaktır. Anket dışında kalan işçilere dağılık olarak sorduğumuz suallerin cevapları da bu neticeyi teyit eylemektedir.

Bu yüz işçi içinde evli olan 94 işçinin çocuk durumu şu tabloda görülebilir :

Cocuk sayısı	Bu çocuk sayısına sahip aile sayısı
1	22
2	28
3	36
3 den yukarı	8

Oniki çocuk ölümünden bahseden dokuz işçi sebep olarak «geçim darlığı», «hayat pahalılığı», «kansızlık ve za'fiyet» ileri sürmektedir. Ankete dahil işçilerin çocukların sayısı 218 olduğuna göre ölüm nisbeti % 5,5 geçmemektedir. Eyüb semtinin umumî nüfusu içinde çocuk ölümü ve umumiyetle vefiyat nisbetini gösteren bir kaynaktan mahrumiyet, küçük bir anketten elde edilen bu nisbetin Eyüb kazasındaki ile mukayese edilmesine mânidir. İstanbul'un en fakir semtlerinden biri olarak tanınan, ilmî müşahedelerde bulunmak maksadı ile yapılan cevelanların da fakirliğini derhal tasdik eylediği Eyüb'ün bütünü içinde işçi zümresinin bilhassa Defterdar işletmesinde daha garantili bir hayata nail olduğu da inkâr edilemez.

Monografimizin yapıldığı bugünlerde Defterdar işçilerinin de dahil oldukları Türkiye mensucat sanayii işçileri sendikaları federasyonu bütün Türkiye mensucat işçilerinin, bu arada İstanbul ve dolayısıyla Defterdar tekstil işçilerinin bu düşündürücü ücret durumunu halk efkârına ilâna vesile olmaktadır. Filhakika kongrenin İstanbul teşkilâtı mümessillerinden biri şöyle diyor : «Asgari ücret biran evvel tatbik edilmelidir. Aksi takdirde perişan oluyoruz. Bakırköy'deki hususî bir mensucat fabrikasında 600 işçi çalışır. Yarısından fazlası 1,5 - 3 lira arasında yevmiye alır. Bugün bir beygirin günlük tayını 4 liradır. Demek oluyor ki, çoğumuz bir beygir kadar da mes'ul ve müreffeh değiliz». Bir başka İstanbul mümessilinin şu mülâhazaları dikkati çekiyor : «İstanbul'daki bütün mensucat işçileri perişan bir vaziyettedirler. Misal olarak kendimi alacağım : Ben 3 yaşındaki kızım, 7 yaşındaki oğlum ve karımla dört kişilik bir aileyim. Sabahları bir çorba içerek, öğleleri domates, peynir ve ekmek yiyerek, akşamları sadece bir sebze yemeğinin başına oturmak şartı ile en asgarî bir hespla 796 kuruş kazanmalıyım. Ancak bu takdirde hayatımı idame edebilirim. Fakat aldığım ücret bunun da pek dunundadır. Bugün Kongreye gelebilmek için emanet bir pantolon giymek mecburiyetinde kaldım. Herkes gibi ben de çocuğumu okutmak isterim. Hiç olmazsa haftada 3 gün gazete okumak isterim. Bugün artık bir lüks olmıyan bir küçük radyoya da ihtiyacım vardır. Asgarî ücret, bütün bu ihtiyaçların asgarî tatmini maksadı ile derhal kabul olunmalıdır²⁶».

Şüphesiz bir Kongrenin heyecanlı tezahürleri içinde söylenen bu gibi sözleri ilmî bir kaynak olarak gözönüne almak belki doğru olmaz. Fakat bir işçi teşkilâtı toplantısının bu gibi fikir tezahürleri de sosyal bir hareketin belirtisi olarak bizim için değerlidir. Kaldı ki, anketlerin yalnız giyim, geçim ve kira maddeleri ile ifade ettiği maddî ihtiyaçlar, bu maddelerin kadrosunu çok aşan bir çok diğer ihtiyaçları anket dışı bırakmıştır ve asgarî ücret haddini tanzime hizmet edecek tam bir aile

bütçesi tetkikinde bütün bu gibi ihtiyaçları gözönünde tutmak zarureti vardır.

Defterdar işçilerinin de iştirak ettikleri bu kongrenin asgarî ücret prensipinin tatbikine ait talebi, bu prensipe karşı beslenen derin alâkayı ve çekilen hasreti de ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu prensipin esası, bir statü ile Çalışma Vekâletince kabul edilmiş ise de henüz ciddi hiç bir tatbikatı görülmemiştir. Türk Mensucat İşçi Sendikaları Federasyonunun 4 Ağustos 1953 de İstanbul'da toplanan kongresi tarafından desteklenen bu talepten şimdi bahsedeceğiz.

II. — Ücret etrafında talep ve temayüller :

Defterdar işçilerinin bugünkü ücret durumuna ait ele geçebilen bu malûmatı verdikten sonra ücret etrafındaki problemlere, Defterdar işçilerinin dahil olduğu Eyüb Sendika Şubesinin faaliyetlerini de alâkadar etmesi bakımından, burada yer vereceğiz ve bu suretle Defterdar işçisinin sosyal zümre şuurunu hareket halinde takibedeceğiz.

Bu meseleler umumiyetle her işçi sendikası için bahis mevzuu olan klâsik problemlerden ibaret olup şunlardır :

- I — Ücret ihtilâfları,
- II — Asgarî ücret talepleri,
- III — Mensucat işverenleriyle kollektif iş akdi.

Şimdi sırası ile bunlara temas edelim.

— I —

Ücret ihtilâfları

Defterdar'da şimdiye kadarki işçi ve işveren ihtilâflarından ücrete taallük edenleri 1951 senesinden evveline kadar yalnız münferit işçilerle müessese arasında cereyan etmiştir. Bunların mühim bir kısmı, Devlet işletmesi olan Defterdarın işvereni tarafından görülen lüzum üzerine kendiliğinden hadis olmuş ve müessesece tatmin olunmuştur. Müessesenin Türkiye'de İş Kanununun neşredildiği 1936 senesinden evvelki ücret durumunu, kaynaksızlık dolayısı ile kenara bırakmak mecburiyetindeyiz. 1936 dan evvelki ücret durumunda vaki değişiklikler, eğer varsa, ancak görülen idarî lüzum ve içtimai adalet zaruretleri, ahlâki mülâhazalar dolayısı ile vaki olmuştur. Hattâ 1936 dan pek yakın zamanlara kadar hep bu nevi idarî lüzumlar ve zaruretlere dolayısı ile ücretlerde işçi lehine tebeddüller vukua gelmiştir. Meselâ 1946 da Çalışma Vekâletinin kurulma-

sından evvel ait bir vesikada bu neviden bir harekete şahit olmaktayız. Şöyle ki : İkinci Dünya Harbinin ilk senelerinde Defterdar işçilerinin işletmeye ücret tezyidi hakkında vaki bir müracaatlarını benimseyen fabrika idaresinin Sümerbank Umum Müdürlüğüne işçileri himaye yollu müracaatında «hayat şartlarının mütemadi yükselmesi karşısında güç bir duruma düşen işçilerin memurların faydalandıkları hususlardan istifade edilmesi zarureti» belirtilmektedir²⁶. Bu müracaat neticesinde muhtelif işçi kategorilerine % 10 dan % 60 a kadar çeşitli nisbetlerde zamlar yapılmıştır.

1951 den sonraki işçi ve işveren münasebetlerinde ise işçinin meslekî organizasyonu ile karşılaşmaktayız. Bütün İstanbul mensucat amelesinin bir araya getirilmesi gayesile 1947 de ve 1951 de iki teşekkül tecrübesi geçiren «İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası», aradan geçen üç yıl içinde 17 ücret ihtilâfına vasıtalık yapmıştır. Bunlardan birkaçını da Defterdar işçileriyle alâkalı görmekteyiz.

Ücret ihtilâflarını halleden yollardan en mühimi, bilindiği gibi, grevdir. Halbuki Türkiye'de bu hakkın, keza lokavt hakkının istimali, İş Kanununca yasak edilmiştir²⁷. Bunun dışında ikinci yol anlaşma ve tahkim yoludur.

Defterdar işçilerinin de dahil olduğu sendika, birincinin kapalı olmasından mütevellit mahzurları ikinci yolu kullanmakla telâfiye çalışıyor. Fakat bu yol nadiren faydalı olmaktadır. Bundan başka tahkim mekanizmasının işleyiş tarzı işçileri memnun etmekten uzaktır. Bugünlerde toplanan Türkiye mensucat işçileri sendikaları federasyonu kongresinde bu memnuniyetsizliğe dair sesler işitilmektedir. Kongre raporunda şöyle deniyor : «Hakem heyetlerinin kararlarına kayıtsız ve şartsız boyun eymeyeceğiz. Fakat bu kararlar gayet ağır tempo ile işliyor. Sendika idare heyeti, bilhassa yüksek hakem heyetinin işçi menfaatlerine aykırı tenbelliğini ve kararsızlıklarını en gür sesile protestoya karar vermiştir. Bu heyet ayrı ayrı vekâletlerin işlerini takip eden birbirlerine zıt anlayıştaki memurlar kolleksiyonu halindedir. Heyetin her uzvu ayrı ayrı dâvaları düşündüğü içindir ki, tek bir gayesi olan işçilerin ve onların hakikî temsilcisi sendikaların istediklerini anlamaya düşünce tarzları müsait olmıyan bu hayat bağlarını çoktan koparmış ve bir masa efendisi haline gelmiş kimseler, ne yaptıklarını bilmez haldedirler²⁸».

Rapor, hakem heyetinin teşekkülüne ait bu tenkitten sonra sendikalist bir ruh ile şu mütalâada bulunuyor : «İşçi hayat pahalılığı altında kıvrılırken, vilâyet hakem heyetinin yapılmasına karar verdiği küçük bir zammı beklerken altı ay sonra yüksek hakem heyeti, kapandığı mermer kuleden (bu zamma lüzum yok), (hayat pahalılaşıpamıştır), (sanayiîin kalkınması

için işverene yeni külfetler yüklememelidir) gibi sesler vermektedir. Bu arada işçi elem duymakta, kemerine yeni delikler açmaktan başka çare bulamamaktadır. Pantolon kemerinde açılan her delik verem sanatoryumlarına bakan birer pencere halindedir. Fakat yüksek hakem heyeti âzaları, halk arasında dolaşmıyacakları için öksürüklü işçilerin ve ailelerinin ağızlarından saçılan verem basilleri ile temasa geçmiyeceklerdir. Halbuki günden güne miktarı artan veremliler birer istihsal unsuru olmaktan çıkmakta ve memleketin millî refahı tehlike geçirmektedir²⁹».

İşveren ve işçi taraflarının hakem heyeti kararları karşısında bazan vaki itiraz ve isyanlarına rağmen Türk içtimaî siyasetçileri tahkim müessesesinin işleyişinden umumiyet itibarile memnurdurlar. Tahkim neticelerinin çabuklaştırılması, yahut tahkim heyetlerinin teşekkül tarzını değiştirme... gibi hususlar gözönüne alındığı takdirde bu müessese, grev hakkının verilmemesinden mütevellit mahzurları bertaraf edecek mahiyettedir³⁰.

— II —

Asgari ücret meselesi

Türkiye'de yeni ele alınan ve mensucat sanayii sahasına henüz tatbik edilmemiş bulunan asgari ücretin tesbiti meselesi, Defterdar işçileri çevresini yakından alâkadar etmekte ve bazı fikrî hazırlıklara yol açmaktadır.

Defterdar işçilerini de içine alan Eyüb sendika şubesi ve federe olduğu İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası 1951 den beri İstanbul mensucat işçileri için asgari ücret tesbiti talebinde bulunmaktadır. Bilindiği gibi 3008 sayılı İş Kanununu tadil eden 5518 sayılı kanunun 32 nci maddesi, asgari ücret tesbiti için bir statü hazırlanmasını âmir idi. Bu statü, Çalışma Vekâleti tarafından birkaç sene evvel yapılmış, fakat tekstil branşı işçilerine tatbik edilmemiştir. Sendika şimdi bu tesbitin yapılmasını istiyor³¹. Monografimizin yapıldığı anda yalnız işçi ve işveren çevrelerinin mesele üzerinde teorik çalışmalarından başka bir hareket yoktur.

Dolayısıyla Defterdar işçilerine de tatbik edilecek bir asgari ücret için mücadele eden «İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası»nın bu gayeye kavuşmağa matuf arzularına karşı, asgari ücretin tâyin tarzı hakkındaki ilmî görüşleri ileri süren ve bir mensucat işveren müessesesi idarecisi olan bir muharrir, asgari ücrete esas olacak asgari geçim haddi araştırmalarında bir noktaya dikkat edilmesini lüzumlu buluyor. Asgari

geçim haddine tekabül eden ücret her ne kadar asgari ücreti teşkil ediyorsa da asgari ücretin mutlaka bu haddin tesbitinden ibaret olacağı da zannedilmemelidir. İdare tarzı, sanayi nev'i, işletme yeri itibarile Defterdar'ın aynı olan bir müessese münasebetile muharririn 1950 senesi için muteber gördüğü asgari ücret miktarı günlük 217 kuruştan ibarettir²². Etüd sahibine göre işçiye yapılan kanunî ve hususî her nevi sosyal yardımlarla meselâ müessesenin hususî nakil vasıtaları, bedelsiz yemek, işçi çocuklarını okutma... gibi muavenetlerin de para ile ifadelendirilmesi, bu gibi yardımlar varsa bunlara tekabül edecek meblâğın asgari geçim haddine ilâvesi icabedecektir. Monografinin mevzuu olan Defterdar işçileri, adı geçen yardımları gördüklerine göre bu yardımların nakdî mukabillerinin asgari geçim haddinden tenzili mi gerekecektir? Benzer bir müessesenin işçisi için bulunan 217 kuruş gündelik asgari ücret, Defterdar işçisi için de muteber sayılırsa bundan kendisine yapılan içtimâî yardım paralarının bir güne düşen miktarının tenzili icabeder mi? Bu suale zikri geçen etüd sahibi muharririn müsbet cevap vermek istediği anlaşılıyor. Fakat aynı muharrir böyle bir tenzilin İstanbul mensucat işçisini, vital ve ailevî ücret zaviyesinden çok fena bir duruma düşüreceğini de iddia etmektedir. Hele millî zaviyeden düşünülecek bir nüfus politikasına tamamiyle arka çevrilmesi tehlikesi de varittir. Bu yüzden meseleyi ehemmiyetle ele almak gerekir: «Her işçiye ilk safhada yalnız icra ettiği işe mukabil ücretle ücret ödemeyi düşünürken yanı sıra da onu ve ailesini müstehlik olarak düşünmeli, istihsal mekanizması yalnız bir iş kuvveti olarak tecrit olunmamalıdır²³».

Ücretin sosyal ve millî endişelere haklı olarak yer veren bu âdil telâkkisi, daha ileri götürülebilir. Defterdarın mensupları tarafından neşredilen mecmuada şu satırların görülmesi dikkati çekmektedir: «İş senesinin hitamında elde edilecek kâra bir nisbet dahilinde işçileri de iştirak ettirmek, muhtelif cephelerden faydalı olabilir. Ancak bu şekildeki insanî çalışma ahengi, çok asil ve müşfik işverenlerle çok olgun ve sadakatli işçiler arasında kurulabilir²⁴».

Hülâsa Defterdar işçilerinin de dahil olduğu mensucat işçi sendikaları federasyonu ile Devlet işletmelerinin idarecileri tarafından ilk defa ileri sürülen, asgari ücret tesbiti meselesi, şimdilik nazari sahada kalmaktadır. Defterdar ve dolayısıyla Sümerbank işletmeleri işçilerine ait ücretler bahis mevzuu olurken, bu işletmelerde ücret dışı olan çeşitli yardımların da para ile ifadelendirilmesi doğru olur. Mamafih ne olursa olsun işçinin yalnız vital değil, ailevî durumunun da gözden uzak tutulmaması icabeder. Bilhassa Defterdar işçi tipinin nasıl büyük bir ekseriyet itibarile aile

sahibi işçi tipine mensup bulunduğu, evvelce anket neticelerine dayanılarak gösterilmiş bulunmaktadır.

— III —

Kollektif iş akdi

Asgari ücretin tesbiti, «yukarıdan» mı, «alttan» mı isteniyor? Defterdar işçilerinin teşkilâtları vasıtası ile belirttikleri kanaate bakılırsa asgari ücretin «yukarıdan» ve idarî otorite vasıtası ile değil, demokratik bir cihazla tesbiti uygundur. Bu cihaz veya cihazlardan biri, kollektif iş akdi müessesesidir. İstanbul tekstil sanayi işçileri sendikasının 1953 raporunda şöyle deniyor: «Bir işçinin istekleri münferit teşebbüslerle gerçekleşmez. Federasyon, her işçinin teker teker arzuladığı iyi çalışma ve tatmin edici ücret nizamını ancak sendikaların kollektif iş akitleriyle yapmak suretile kısmen olsun tahakkuk ettirileceğini bilerek hareket ediyor³⁵». Beş yılı bile geçmiyen bir maziye sahip sendika, bu sıralarda Defterdar müessesesine başvurmuş, kollektif iş akdi teklifinde bulunmuştur. Bu teklifte — ki aslında Sümerbank'a yapılmıştır — deniyorki: «İşverenlerimiz iş hayatını karşılıklı itimat ve emniyet esaslarına müstenit kollektif akitlerle tanzim etmek cihetine tevessül etmelidirler³⁶».

Mamafih Defterdar müessesesi için bahis mevzuu olan, hakikatte kabul edildiği taktirde bütün Sümerbank mensucat sanayii için tatbik edilecek bulunan bu kollektif akid teklifi, mensucat sanayii sahasında ilk teşebbüs değildir. Geçen sene sendika, hususi mensucat işyerleri ile bazı akidler yapmış bulunmaktadır. Filhakika merkezi İstanbulda bulunan mensucat işçi sendikaları federasyonunun federe uzvu olan Çukurova Çırçır İşçileri Sendikası ile Çukurova Mensucat Müessesesi bir kollektif iş akdini imzalamış bulunuyorlar. Türkiye'de ilk kollektif mukavele nümunesini teşkil eden bu akdin arkası sıra İstanbul Dokumacı İşverenler Sendikası ile İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçi Sendikası arasında imzalanan ikinci mukavele gelir. Bu ikinci nümunenin bir hususiyeti de, iki sendika arasında akdedilmesinden ibarettir. Üçüncü tatbikatı, içinde Defterdar işçilerinin de bulunduğu Sümerbank mensucat işletmeleri işçileri ile Sümerbank arasında hazırlıklarının yapıldığını işittiğimiz kollektif akid teşkil edecektir.

Yakından temas ettiğimiz Defterdar işçileri, Garb memleketlerindeki meslekdaşlarının sendikal hareket ve icraatla gayelerine doğru attıkları

adımlara müphem bir surette de olsa vakıf bulunuyorlar. Memleketin muhtelif ilim adamlarını kendilerini bu gibi içtimai siyaset meselelerinde aydınlatmağa da davet etmektedirler. Bazan Defterdar'ın toplantı salonunda yapılan bu gibi ilmi konuşmalardan, İstanbul Üniversitesi İçtimaiyat Enstitüsünün tertip ettiği İçtimai Siyaset Konferanslarından çok faydalandıklarını anlattılar³⁷. Bu temaslarımız, Defterdar işçisinin uyanık şuur ve zihniyeti hakkında aydın bir kanaat telkin eylemektedir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

MESKEN MESELESİ

Defterdar, Türkiye'deki muhtelif sanayi müesseseleri içinde işgücünü kolayca mahallinde bulan, yahut İstanbulun veya Türkiye'nin muhtelif yerlerinden geldiği halde onların çevresinde iskân imkânları bulunduğunu gören nadir işyerlerinden biridir. Gerek anket cevaplarından, gerekse hususî soruşturmalardan çıkan neticeye göre Defterdar işçilerinin % 60 ını ayakla işyerine gelebilecek yakın mesafelerde bulunmaktadırlar. % 20 si bir, mütebakisi iki nakil vasıtası (vapur, tramvay, otobüs) kullanmak üzere en çok bir saatlik mesafeden gelmektedir.

Bu yüzdendir ki, Defterdar için, Türkiye'nin başka sanayi çevrelerinde olduğu gibi işçileri getirip götürülen hususî nakil vasıtaları ihdası diye bir mesele mevcut değildir. Ancak âmme nakil vasıtalarının işlemedikleri saatlerde müessesenin gece hizmetlerini idare eden işçilerin işyerile semtleri arasında gitme ve gelmelerini temin maksadı ile bir kamyon ve bir otobüs kullanmaktadır. Bu vasıta fabrika ile Ramî, Taşlıtarla, Fatih, Şehzadebaşı, Kasımpaşa arasında icabettiği kadar sefer yapmakta ve bu nakliyattan dolayı işçiye herhangi bir külfet yüklenmemektedir. Aşağıdaki haritada :

- I — Fabrika ve civarı ..... ile,
- II — Bir nakil vasıtası ile fabrikaya gelenlerin oturdukları yerler
..... ile,
- III — İşçileri gece evlerine götürülen fabrika vasıtasının gittiği semtler ise .....

ile gösterilmiştir. (Bu harita, etüdümüzü isteyen Enstitü'ye gönderilen İngilizce nüshada mevcuttur ve burada neşrine lüzum görülmemiştir.)

Defterdarı ve işçilerinden teşekkül eden işgücü kitlesini karakterlendiren vasıfların en mühimi bize göre şudur : Defterdar, asıl işçi tipinin Türkiye'de belirlediği bir müessese, Eyüb mintakası da bu tipin yaşadığı bir Türkiye köşesidir. Burada «asıl işçi tipi» sözü ile kastedtiğimiz şey diğer içtimaî sınıfların vasıflarından ayrı, ameleliğin topraktan ve köyden kopmuş olma, sanayi işçiliğini an'ane olarak benimseme... gibi karakterleridir²⁵. Bu karakterlerin en müşahhas ifadesi, mutlak olmamak suretile nesilden nesile, aileden aileye, muayyen bir çalışma tarz ve şeklinin intikalidir. Türkiye'nin iş ve çalışma hayatını gösteren mintakalarını az çok görmüş, gezmiş biri sıfatile diyebiliriz ki, babadan oğula sanayi işçiliğinin intikal eylediği ilk iş bölgesi olarak Eyüb'ü, burada da Defterdar'ı bulduk²⁶. Bunun, müessesenin en eski Türk sanayi müessesesi, hattâ Hereke ile beraber ilk Türk sanayi işletmesi olması ile alakası aşikârdır. Şüphesiz zamanla, meselâ Devlet elile işletilen mensucat sanayinin bulunduğu onbeş vilâyetin mensucat işçiliğinde de bu vasıflar belirecektir.

Böylece yarım asra yakın bir zamandan beri Türk mensucat sanayine beşiklik yapan Eyüb'de amelenin iskân tarzı, mesken durumu hakkında yalnız anket cevapları ile iktifa etmek zorundayız.

Aldığımız cevapların % 22 si zati mesken sahibi, % 78 i kiracı işçi ile bizi karşılaştırmaktadır. Mesken sahiplerinden birkaçı, meskenlerinin nasıl edinildiğine ait suali :

— Babadan kalma tasarrufla elde ettiğimiz bir arsaya 1942 de üç gözlü bir ev yaptırıldı,

— Tasarruf suretile,

— Karıma aittir, ... ilh.

tarzında cevaplandırmışlardır. Bu meskenler aynı semtte işyerine 5, 10, 15 dakika mesafededirler. Kira ile oturanlarda nihayet işyerine bir saatlik çevredebirler. Bu vaziyet Defterdar işçi zümresinin işyerine uzak yerlerde oturması gibi bir meselenin bulunmadığını göstermektedir.

Her iki halde de meskenler vasatî olarak biri oda öteki mutbak olmak üzere iki parçadan mürekkeptir. Yalnız bir işçi, dört gözlü bir mesken sahibi olduğunu ve iki odasını kiraya verdiğini, bu kiranın kendisi için ilâve bir gelir olduğunu beyan etmiştir.

Kira bedellerine gelince bu noktada 7,5 lira gibi pek mütevazı, 60 lira gibi Türk işçisinin ücret durumuna göre çok yüksek aylıklı olanlar dışında ortalama 30 - 42 lira gibi aylık bir mesken kirası ile karşılaşılmaktadır. Bu meblâğ umumiyetle ücretin 1/5 i ile 1/7 sini teşkil ediyor.

Türkiyede ..... sayılı ve ..... tarihli Milli Korunma Kanunu ile durdurulan kiraların önümüzdeki yıllarda serbest bırakılacağına ait yeni

mevzuat. Defterdar işçilerini şimdiden haklı endişelere sevketmektedir. Esasen mesken hususunda çok gayri müsait bir vaziyette bulunan Eyüb'de işçiler büsbütün sıkıntılı bir durumdadırlar. Eyüb'de kaymakamlık yapmış olan dikkatli bir müşahit bu durumu anlatırken kendi ifadesile «bazı yerlerde aynı odada ve yatakta geceleri başka, gündüzleri başka insanların yattığı» dahi vakidir³⁹. Anketimizin cevaplarında 2 - 3 çocuklu işçi ailelerinin bazan yalnız 1 ve 2 gözlü mesken sahibi olduklarına ait notlar görülmektedir.

Defterdar'da işveren tarafından ciddiyetle gözönüne alınmış bir mesken meselesi mevcut değildir. Bununla beraber Defterdar'ı idare eden müessese, yani Sümerbank, başka işyerlerinde bulunan işçilerine bu hususta alâka göstermektedir. Bu alâka, işçilerin aralarında yapı kooperatifi kurmaları takdirinde belirmektedir. Bu sırada İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, bazı iş branşlarında mesken kooperasyonu hareketine rehberlik etmeğe başlamıştır. «Birlik»'in 1952 raporunda deniyor ki : «İşçi sigortalarında toplanan ihtiyarlık sigortasının fonundan istifade edilmesi düşünülerek Çalışma Vekâletine müracaat olunmuş ve bu fon'dan 1,5 milyon lira tahsisi temin olunmuştur⁴⁰». Bu noktaya Defterdar işçilerinin içtimaî yardım teşkilâtını anlatırken avdet ederek son günlerde Defterdar işçileri arasında beliren yapı kooperatifi hareketini anlatacağız. Başka iş branşlarında görülen şekle göre işveren bu kooperatiflere kredi yardımıyla bulunmaktadır. Nitekim Defterdar'ın ikiz kardeşi sayılan, Defterdar gibi eski olan, ve onun gibi Sümerbank tarafından idare edilen Hereke mensucat fabrikasında işveren ve işçi işbirliğinin pek sevindirici eserlerine şahit olmakta ve işyeri civarında bir işçi mahallesi doğduğunu görmekteyiz.

D Ö R D Ü N C Ü K İ S İ M

DEFTERDAR İŞÇİLERİ VE MESLEKİ TEŞKİLATLARI

Monografimizin mevzuunu teşkil eden müessesenin nev'ine, yani mensucata dahil ve 3006 sayılı İş Kanununun şümulüne giren 16,132 işyerinden 4744 ü İstanbul'a aittir⁴¹. Bu rakkamdan şimdi ne kadarının Devlet sektörüne isabet ettiğini kestirecek durumda değiliz. Yalnız 1948 de Devlete ait tekstil işyerinin adlarını ve işçi sayılarını ihtiva eden bir etütten faydalanmak icabederse 15 işyerile, buralarda çalışan 20,197 işçinin ikinci sektöre aidiyeti anlaşılır². Yünlü, ipekli ve pamuklu mensucata, iplik ve kendir imalâtına ait bulunan bu ikinci sektör müesseseleri, birkaç sene evveline ait bir tabloya göre, şöyle bir dağılışı arz etmektedir :

Vilâyet - Şehir	İşçi sayısı
Adana	1258
İsparta	220
İstanbul	3672
Nazilli	2496
Kayseri	3416
Bünyan	331
Hereke	1115
Bursa (Merinos)	1804
Ereğli (Konya)	1631
Gemlik	443
İzmir (Halkpınar)	159
Malatya	3490
Ceyhan	43
Taşköprü	120
15	20197

Bu tabloda İstanbul'a ait olan rakam iki müessese ile alakalıdır : Bakırköy, Defterdar. Etüdün ve tablonun yapılıp tanzim edildiği senede Defterdar'a 2539, Bakırköye ise 1133 işçi düşmektedir. Fakat beş sene evveline ait olan bu rakamlar içinde Defterdar'la ilgili 2539 işçi 1948 - 53 arasında bazı tahavvüller geçirmiştir. Anketimizin yapıldığı ânda (Ağustos 1953) Defterdar işçilerinin sayısı 2086 dır. Şimdi hususî olarak Defterdar, umumî olarak İstanbul tekstil işçilerinin meslekî organizasyonundan bahsedeceğiz.

Bu organizasyonlar iki nev'idir :

I — Modern sendikalizmin Türkiye'deki ilk numunelerini veren tekstil işçileri sendikası veya sendikaları federasyonu;

II — Sendika dışında kalan içtimai yardım teşekkülleri.

— I —

Defterdar işçilerini de ihtiva eden sendika

Son senelerde başlayan ve az zamanda gelişen Türk sendikalizmi çerçevesi içinde mensucat işçilerini bir araya getiren ve 21.12.1951 de kurulan federatif teşekkül de Defterdar işçilerinin de dolayısıyla hissesi vardır.

Türkiye mensucat sanayii işçi sendikaları federasyonunun merkezi İstanbul olup, on dört münferit sendikadan vücade gelmiştir. Bu sendikaların memleketteki dağılışı şöyledir :

1 — Ankara, 2 — Antep, 3 — Bursa, 4 — Hereke, 5 — İçel, 6 — İstanbul, 8 — Ereğli, 9 — Adana, 10 — Kayseri, 11 — Malatya, 12 — Tarsus, 13 — Gemlik, 14 — Nazilli.

Bu listeni ntemamlanması için İstanbul'dan sonra ikinci işçi merkezi olan İzmit'in de listeye ithali lâzımsa da İzmir henüz federasyona dahil olmamıştır.

İstanbul'daki sendikaların en kuvvetlisi olan, temeli 1947 de kurulan ve aynı zamanda bütün Türkiye'deki mensucat işçilerinin federasyonunu kurma hususunda rehberlik eden İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçi Sendikası, İstanbul içinde 8 kola ayrılmıştır. Bu sekiz kolun içinde biri de karakteristiği, Türkiye'deki mensucat sanayiini her mânada beslemekten ibaret olan Defterdar fabrikasının bulunduğu yer Eyüb'dür. Sendikanın sekiz şubesini, anketimizi yaptığımız sıralardaki şubeleri ile âza sayıları ile şu tabloda görüyoruz :

Subenin bulunduğu yer	Âza sayısı
Anadolu Hisarı	300
Bakırköy	2000
Beyoğlu	1400
Eyüb	3800
Fatih	500
Mahmutpaşa	1400
Topkapı	250
Yedikule	1800
	11450

Bu tablo, sekiz şube içinde Eyüb'ün hususiyetini gösteriyor ⁴¹.

Bizim mevzuumuz olan Defterdar işçileri, İstanbul Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikasının müstakil bir şubesi olan ve Eyüb'te bulunan «Eyüb Şubesi» ne dahildirler. Bu şube, yalnız Defterdar fabrikasının işçileriyle değil, Eyüb mıntakasının bütün mensucat işyerlerinin amelesile alâkadardır. Anketimizi yaptığımız zaman şubeye kayıtlı âza sayısı 1918 idi. Bölgenin mensucat işçi sayısının yalnız 1/6 sının sendikaya kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır.

Defterdar işçilerinin sendikalaşma hareketine karşı alâkalarını belirtmek maksadı ile anketimize koyduğumuz soruların cevapları karşısında şu neviden sosyal davranışlar müşahede olunmaktadır :

- I — Yalnız âza olduklarını söylemekle kalanlar (% 30 nisbetinde),
- II — Âza olmadıklarını beyandan sonra «faydası yok», «bugünkü mevzuat ile sendikalardan bir fayda beklenemez» diyenler (% 25 nisbetinde),
- III — Âza olduklarını, fakat faydasını görmediklerini söyleyenler (% 30 nisbetinde),
- IV — Sadece âza olduklarını zikredenler (% 15 nisbetinde),
- V — Âza olduklarını, bundan memnun bulduklarını, şimdiye kadar sendikanın çok işler gördüğünü, son zamanlarda kollektif akit işi ile meşgul olduğunu, zamanla kuvvetleneceğini, her halde sendikaya girmek lâzımgeldiğini imanlı bir surette beyan edenler (% 5 nisbetinde).

Bu beş zümreye ait anket cevapları yakından araştırıldığı takdirde Türk sendikalizmini inkişafdan alıkoyan sebeplere temas edilebileceği görülüyor. Meselâ evvelden âza iken ayrılan bir işçi (sendika idare heyetinde mevki peşinde koşma) temayülü gördüğünü, bir başkası fabrika işçi mümessili vasıtasıyla yaptığı bir müracaatı sendikanın da işveren gibi telâkki ettiğini, bu yüzden tecrübesile sendikanın bir işe yaramadığını gördüğünü söylüyor. Son zamanlarda iş ihtilâfına, kollektif iş mukavelesi akdine sendikanın vasıtalık ve rehberlik yapmasının, anketimizin bize verdiği ve beşinci davranış tarzında kuvvetli, üçüncü ve dördüncü hattı hareketlerde zayıf şekilde ifadesini bulan sendikalist psikolojiyi kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz. Ekser âzası Defterdar işçilerinden tereküp eden Eyüb sendika şubesinin, çevrenin nisbî bir varlık gösteren, hattâ ileride temas edeceğimiz gibi sendikal olmıyan bazı sosyal teşebbüselere girişen içtimaî teşekkülü haline geldiği görülmektedir.

Defterdar işçilerini de sinesinde toplıyan İstanbul Tekstil İşçileri Sendikası, ücret bahsinde anlatılan mücadelelerle Türk sendikalizmine rehberlik yaparken aynı zamanda Garbde XIX. cu asır boyunca belirmiş olan sınıf ve zümre tezatlarının tezahürüne de meydan vermektedir. Bunun içindir ki, bir işçi sendikasının karşısına, aynı çalışma gurubuna mensup bir işveren sendikasının çıkması ve hattâ faydalı, ufak açıcı bazı ideolojik münakaşalara vesile olması da burada görülmüştür. Bu hâdisenin hem Devlet sektörüne dahil mensucat sanayiinde, hem de şahsî teşebbüs sahasına giren tekstil sanayiinde görülmesi sadece bir tesadüf eseri değildir. Dikkate şayandır ki, işveren taraf, ister Devletçi kapitalizmin memuru, ister kapitalist nizamdan faydalanan serbest bir müteşebbis

olsun netice aynı oluyor. Yani işçi sendikaları karşısına çıkan işveren, sendikaların ücret ihtilâfı çıkarırken işyerinin selâmet ve istikbali, dolayısıyla işçinin iş emniyeti, açıkçası, işyerinin kapanması ihtimali namına ihtiyatlı davranmalarını lüzumlu bulmaktadır.

Bilindiği gibi grev hakından faydalanmıyan, bu hususdaki yasak kalktığı takdirde de grev hakkının kullanılmasının kendi hakkında hayırlı olup olmayacağı pek kestirilemiyen Türk İşçisi, sağlam esaslara dayanan bir asgari ücret düzeninden, kollektif iş akitleri yapma itiyatlarından henüz mahrum bulunuyor. Yegâne faydalandığı vasıta, tahkim mekanizmasıdır. Defterdar işçileri, şimdiye kadar bu mekanizmadan çeşitli şekillerde istifade etmişler, ekseriya işverenin anlayışı ve hüsnüniyeti ile karşılaştıkları için tahkim vasıtasını sonuna kadar kullanmağa da lüzum görmemişlerdir ¹².

Bu vasıtanın kullanılması, 1952 - 53 senelerinde bir taraftan Defterdar müessesesinin yüksek idare tabakasına mensup muharrirlerinin, diğer taraftan aynı senelerde teşekkül eden Türk Mensucat İşverenler Sendikası mensuplarının Defterdar'ın gayri resmî neşriyat organı olan bir mecmua'nın sahifelerine akseden mütaleaları ile karşılaşmağa başladı. Bu mütalâaların tekstil işçilerinin kongre raporlarında cevaplandırılması, XIX. cu asırda bazı Garb memleketlerindeki iş ve sermaye mücadelelerini küçük ölçüde de olsa hatırlatmaktan geri kalmıyor.

İkinci Dünya Harbinin tesirleri, bu harbe dahil olmıyan Türkiye'de de ekonomik sahada kendini göstermeğe başladığı zaman bazan «yukarıdan», bazan «alttan» gelme ücret tezyitleri veya tezyit istekleri 1939 - 49 seneleri arasında bir taraflı kalmış, yani işçi çevreleri karşılarında işveren çevrelerini organize bir halde bulmamıştır. Fakat 1949 u takip eden senelerde vaziyet değişmiş, mücadele biraz daha hissedilir bir şekil almış, emek ve sermayenin tâbir caizse (efkârı umumiye)'si teşekkül etmiştir. Her iki tarafa ait matbuata akseden bu «efkârı umumiye»'lerin, en çok tekstil sanayiinde görülmesi de hâdisenin karakteristiklerinden biridir.

Türk işçi teşekkülleri, 1947 den evvel «Cemiyet», «Dernek» halinde 1908 ile başlıyan bir maziye, 1947 den sonra da «Sendika» adı altında beş altı senelik bir aktüaliteye maliktir. Bilhassa bu son sendikacılık devresinde işçiler, bu arada mensucat işçileri hayat pahalılığı ve eşya fiyatları kabarıklığı karşısında müteaddit defalar ücretlerinin arttırılması talebinde bulundular. Defterdar'ın yüksek idare elemanlarından biri bu gibi taleplere hasrettiği bir etüdünde çok yerinde olarak diyor ki : «Memleketimizde esaslı şekilde incelenmiş, ilmî bir tetkik neticesi elde edilmiş hayat standartları ve buna tekabül eden asgari ve azamî ücret bareminin mevcut bulunmaması bu gibi ihtilâfların sebeplerinden biridir ¹³». Böyle bir bare-

min mevcut olmaması yanında ücret arttırılması taleplerinin birteviye çoğalması, iktisatçıyı ve içtimaî siyasetçiyi derin derin düşündürecek bir hâdisedir. Çünkü «bu hal, maliyetlerin mühim unsurlarından olan işçiliği yükselterek bir taraftan hayat bahallığı doğurmakta, diğer taraftan artan fiyatlar karşısında taleplerin zalması, dolayısıyla istihsale müessir olarak müteşebbislerde istikrarsız bir durumla karşılaşmakta, bazan teşebbüslerinden vazgeçirmekte⁴⁴» dir.

Ücret ihtilâflarının mensucat işyerlerini alâkadar etmesi karşısında iki ayrı sektörü birbirine karıştırmamak lâzımdır : Devlet sektörü, hususî sektör, İstanbul işçilerinin ücret ihtilâflarını gösteren istatistik, ihtilâfların çoğunun hususî mensucat sanayiine taallük ettiğini göstermektedir. Devlet (yani bizim misalimizde Sümerbank) tarafından işletilen mensucat fabrikalarında, bu arada Defterdar'da çalışan işçilerin ücret durumu, nisbî bir elverişlilik arzeder. Aynı muharririn müessesemize ait olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz bir tabloda verdiği şu rakamlara bakalım :

Sene	Aylık asgarî ücret (L.)	Aylık azamî ücret (L.)
1939	10	80
1949	50	260

1949 - 53 arasında ise bu artış, iki misli olmuştur. Ayrıca içtimaî sigorta primleri, fazla mesai karşılıkları, ücret kısmında anlatıldığı gibi, bu artışı daha fazla büyütmektedir. Defterdar gibi devlet sektörü müesseselerde çeşitli kurslar, spor dernekleri, ölüm halinde cenaze ve yetim yardımları, işçi lehine olan masrafları daha da tezyit eylemektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı muharrir, mensucat işçilerimizin ücret ihtilâfları çıkarırken dikkatli davranmalarını talebylemektedir: «Her iki tarafı memnun edecek ortalama bir hal çaresi bulunması için işçi ücreti meselesi, gerek Devletçe, gerek işçi ve işveren sendikalarında acil olarak ele alınmalı» dir⁴⁵.

Bir işveren müessesesi gibi düşünülen Defterdar'ın idarecileri tarafından mensucat işçilerince çıkarılan ücret ihtilâflarının bu mülâhazalarla karşılanması yanında hususî mensucat müesseseleri işverenlerinin İstanbul'da yeni kurdukları sendikanın da mütalâalarına rastlanıyor. Esasen kuruluşunu ücret ihtilâflarının çıkmasına borçlu olan bu sendika şeflerinden olan bir müteşebbis, tekstil sanayii işçilerine karşı şu mütalâalar ile çıkıyor: «Amerika'da bir işçi vasatî olarak ayda 600 dolar kazanıyor ki, bizim paramızla 2000 lira eder. Buna mukabil işçilerimizin büyük bir kısmı 100 lira dahi kazanıyor. Halbuki Amerika, bu yüksek işçi ücreti ile mamulâtını ucuza maletmektedir. Bizler ise ucuz ücreti ile mamulümüzü

pahalıya malediyoruz. İşte asıl dâvanın hassas ciheti de buradadır⁴⁶. Türk işçisini etrafı ile düşünmeğe davet eder görünen bu mukayeseli düşüncenin bir başka şeklini Sümerbank idarecilerinden bir muharririn yazısında da görüyoruz : «Alman işçileri İkinci Dünya Harbinde yıkılan fabrikalarını biran evvel faaliyete geçirebilmek için ücret seviyesinin düşüklüğüne bakmadan günde sekiz saat esasına göre ödenen düşük ücrete mukabil hergün fahrî olarak dört saat fazlası ile oniki saat çalışarak iş emniyetlerini tahkim eylemişlerdir⁴⁷». Bir başka etüdde ayrı bir mukayeseye girişilmekte ve aynı neticeye varılmaktadır : «Memleketimizdeki işverenin saat başına ödediği ücret 70-80 kuruş olduğuna göre ücret seviyemiz Japonya'dan üç misli fazla, ve Garb memleketleri ayarında bulunmaktadır. İşçi başına isabet eden iş ve atkı saat verimlerini arttırmadan gelişmiş güzel ücretler üzerinde oynamak, hayatı pahalılaştıracağı gibi sahasını da daraltır». Bu gibi mukayeseli düşüncelerle Türk işçisini maliyeti düşünen bir «iktisat âlimi», yahut istilâ felâketi geçiren bir memleketin «vatanperverlik» gösteren, yahut geçimi yalnız prinçten yapılma gıdalara bağlı olan yabancı işçilere yaklaştıranların, reel işçi ücretinin vîtal ücretle anlaşmadığı bir memleket yani Türkiye zaviyesinden haklı olup olmadıklarını düşünmenin yeri burası değildir. Biz ancak Defterdar işçilerinin de dahil olduğu bir işçi sendikasının çıkarmakta olduğu iş ve ücret ihtilâfları karşısında gerek Devletçi, gerek hususi işveren tarafının nasıl müdafaaya geçtiğini göstermek istedik. Bu hareketin bizim için faydalı tarafı, Türk işçisinin ücret işinde adalet temini hususunda malik olduğu tek silâhin, yani anlaşma ve tahkim yolunun, tatbikatta ilmî esaslara dayanması lüzumunun belirtilmesidir. Defterdar işletmesinde kıymetli hizmetleri geçen bir şahsiyetin şu düşüncesi bize de benimsenebilir : «Bu günlerde kurulan işveren sendikaları ilk iş olarak ücret problemini ele alır, işçi sendikaları ile temas ederek her iki sendika günün nezaketi, tatbiki düşünülen serbest ticaret rejiminin istikrarsızlıktan doğan ürkekliği gibi sebeplerin ışığı altında her iki tarafı tatmin edici bir zemin bulunur. Aksi takdirde karşılıklı güven ve istikrar baltalanır, lüzumsuz gergin bir hava yaratılmış olur. Bundan da memleket ekonomisi mütazarrır olur⁴⁸».

Şimdiden söliyelim ki, bu gibi pek yerinde mütalâaların mensucat işçileri, dolayısı ile Defterdar işçi çevresince anlayışla karşılanmadığını ileri sürmek haksızlık olur. Bilâkis başta Defterdar işçileri olduğu halde bütün Türk mensucat işçileri gerek şahsî teşebbüs, gerek Devlet sektörlerindeki mensucat işyerlerini çeviren iş gücü sahiplerinin rastgele ücret tezyidi talebinde bulunmadıklarına bir sınıf olarak kanidirler. Nitekim Türkiye'nin 14 işçi sendikasını temsil eden Teksif (Türkiye Tekstil ve

Örme Sanayii İşçileri Federasyonu), Çalışma Vekâletine gönderdiği bir raporda Sümerbank müesseselerinin idarecileri ile mensucat işveren sendikalarının da üzerinde birleşecekleri bazı esaslar tesbit etmiş bulunmaktadır. Bu esaslar şu dört noktada toplanıyor⁴⁹ : «1 — Memlekette aynı geçim şartlarını taşıyan geçim mıntakaları kurulması, 2 — Her mıntakada iktisatçılardan müteşekkil bir «Araştırma Bürosu»'nun vücade getirilmesi, 3 — (Büro)'larda işçi mümessillerinin de bulunması, 4 — Bürolarca hayat pahalılığı nisbetlerinin iniş ve çıkışlarının vakit vakit tesbit edilmesi». Bu vaziyette Devlet sektörüne dahil işyerlerinin idareci elemanları kadar hususî sektördeki patronların da işçi sendikaları ile ücret ihtilâflarında elele vererek bu mühim sosyal adalet meselesi üzerine eğilmemelerine hiç bir sebep kalmıyacaktır.

Eyüb tekstil örme sanayii işçi sendika şubesi kanalı ile İstanbul tekstil ve örme sanayii işçi sendikasına, onun vasıtasile de Türkiye Mensucat İşçileri Federasyonuna dahil olan Defterdar işçileri, anlattığımız şekilde bir sendika mefhumuna sahip bulunuyorlar. Şüphesiz bu mefhum henüz yaygın bir halde değildir. Anketimiz, hak ve adalet peşinde ağır ağır yürüyerek taazzuv edecek bir sendika fikrine pekaz işçinin sahip olduğunu gösteriyor. Fakat bu adedi azlık yavaş yavaş büyüme ve artma istidadını da arz etmektedir.

— II —

Sendikadan gayri olan içtimaî yardım teşkilâtı

Defterdar, Türkiye'nin en eski sanayi müessesesi olmak bakımından ne kadar mühim işe işçilerinin en çok organize olduğu bir işyeri olmak itibariyle de o derece ehemmiyetlidir. Bu organizasyon, meslekî hakların müdafaasından, işçiler arasında yardımlaşmağa doğru gelişmektedir.

Bu gelişmenin müesseseseleşen belirtileri şunlardır :

- I — Defterdar işçileri kredi kooperatifi,
- II — Defterdar işçileri istihlâk kooperatifi,
- III — Defterdar işçileri yapı kooperatifi.

I. — Kredi kooperatifi :

Defterdar işletmesinin bu hususiyetini, on beş sene kadar evvel «Defterdar memur ve işçileri biriktirme ve yardım sandığı»'nın bugünkü durumunda da görüyoruz. İlk kuruluşunda Cemiyetler Kanununa tâbi bir

yardım derneği olan SANDIK, 1950 tarihli Türk Vergi Reformu ilâ ilk defa tatbikine başlanan gelir vergisine tâbi olmamak için hukukî bir şekil değişikliği geçirmiş, bir Kredi Kooperatifi şekline inkilâp eylemiştir⁴⁹. Bugünlerde ilk kongresini yapan «Defterdar fabrikası mensupları mahdut mes'uliyetli biriktirme ve kredi kooperatifi» nin raporu, Defterdar'ın Türkiye'de ikinci numunesi yalnız yine Sümerbank'ın olan Hayseri Mensucat İşletmesinde bulunan muvaffakiyetli bir işçi kredi kooperatifi karşısında bulunduğumuzu göstermektedir.

Kooperatifin 1952 raporuna göre ortak sayısı 1243, sermayesi 464, 486, 91 lirayı bulan kooperatif, aynı senede 988 ortağa kredi yardımında bulunmuştur. Bu yardımın dökümü şöyledir :

Yardımanın nev'i	Yardım gören Aza sayısı
Mesken inşaatı	234
Arsa alımı	262
Ev tamirâtı	189
Evlenme	73
Giyim	17
Hastalık ve tedavi	56
Teshin	121
Ev kirası	28
Cenaze	8
	988

Yukarıda yazılı ihtiyaçların karşılanması için Defterdar işçilerine, bu arada müstahdem ve memurlarına yapılan kredi yardımının tutarı 591, 165, 55 lira olup % 7 den getirdiği faizin yekûnu 37, 300, 60 liradan ibarettir. 1952 sonunda hisse sahiplerine bu faizlerin kısmen temettü olarak dağıtıldığını, kısmen de ortaklar hesabına kooperatifde kaldığını aynı rapordan öğrenmekteyiz⁵⁰.

II. — İstihlâk kooperatifi :

Defterdar işçileri ile memurlarının 10 sene kadar evvel kurdukları bu kooperatifin bugün 1600 azası vardır. Azasına risturn dağıtan kooperatiften, yalnız aza olanlar değil, semtin bütün sakinleri faydalanmaktadır.

III. — Yapı kooperatifi :

İkinci Dünya harbi neticesinde Türkiyede inkişaf eden yapı kooperatifçiliği, birkaç seneden beri Türkiye işçi zümresi arasında da alâka

görmüştür. Bu maksatla «İşçi sigortaları» ile bazı işveren müesseseleri muayyen nisbetlerde yardım etmekte, bu yardımlar bazan yaptırılacak mesken masrafının % 90 ını bulmaktadır. Defterdar işçileri, işyerine yakın «Topçular» adlı semtde yüz kadar işçi evinin inşası için şimdiden kurdukları yapı kooperatifi vasıtası ile harekete geçmişlerdir. Kiraları İkinci Dünya harbinin yarattığı mesken sıkıntısı ve kira bedeli artışı münasebetile stope eden (durduran) kanunun önümüzdeki yıl sonundan itibaren yürürlükten kaldırılması, bütün Türk işçilerini, bu arada Defterdar işçilerini bu istikamette harekete geçirmiştir.

Son olarak Defterdar işçilerinin kendileri tarafından değil, fakat müesseselerinin kültürel elemanları tarafından tesis edilmiş, hedefi Türk işçisinin işçiliğinin verimliliğini artırmağa matuf ilmî neşriyat olan bir meslek mecmuasını da bu arada zikretmek isteriz.

Filhakika fabrikanın idare elemanlarından ve eski bir muallim olan Sedad Saib'in nezareti altında çıkan bu mecmua 1948 den beri, yalnız bu sanayi şubesi ile alâkalı olanları değil, umumiyetle iş ve işçi meselelerini takip eden iktisatçıları ve içtimaî siyasetçileri, tatbiki sosyoloji mensupları için de faydalı olmaktadır. Bu monografinin hazırlanmasında, müessesenin ilk tarihi adı olan «Feshane» adını birkaç sene taşımış olan ve şimdi «Mensucat Meslek Dergisi» olarak adlana nmecmua kolleksiyonlarından istifade edilmiştir. Böylece ilk zamanlarda yalnız Defterdar ile alâkalı, sonraları bütün Türkiye mensucat sanayiine şamil olan neşriyatı, son zamanlarda memleketimizin muhtaç olduğu umumî bir mensucat sanayii mecmuası ihtiyacını karşılamaktadır. Bazı muharrirlerin, kenarda köşede ömürlerinin son günlerini geçiren, vaktile müessesede hizmetleri geçmiş olan ihtiyar işçilerle görüşerek elde ettikleri malûmatı ve müessesenin tarihi ile ilgili bilgileri neşretmeleri de ayrı bir hizmettir. Defterdar işçilerinin menşeleri meselesinde bu gibi neşriyatların büyük faydası inkâr edilemez.

Böylece Defterdar işçilerinin gerek mesleki, yani sendikal, gerek ekonomik ve sosyal gayeli teşekküllerine ait malûmatı vermiş oluyoruz. Bir gün Türkiyedeki bütün sanayi işletmelerinin, bu arada bilhassa devlet ve hususî teşebbüs sektörlerindeki mensucat fabrikalarının sosyolojik monografileri yapıldığı, Defterdar'ın bunlar içindeki yeri gösterildiği takdirde mesleki ve içtimaî organizasyonlarla cihazlanma bakımından Defterdar'ın ön safda geldiği görülecektir. Mamafih ortada bu monografilerden hemen hiç biri bulunmadığına göre ihtiyatlı olmak, ve takdir hükümünü âtiye talik eylemek daha doğru olur.

B E Ş İ N C İ K İ S İ M

İŞ KAZALARI VE SEBEBLERİ

Defterdar işçilerine ait iş kazaları mevzuat bakımından iki devrede tetkik edilebilir:

I — 7.7.945 tarihli ve 4722 sayılı «İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları» Kanunundan evvelki devre;

II — Bu kanunla başlıyan devre.

Birinci devre müessesenin tarihini anlatırken işaret edilen safhaların her birinde ayrı ayrı hususiyetler gösterir. Daha doğrusu bu devrenin karakteristiği, kazaya uğrayan işçiyi koruyacak herhangi bir kanun veya nizamname himayesinin yokluğudur. Yalnız kanunun neşredildiği 1946 tarihinden biraz evvel Devletçi sanayi politikasının bir kısmını yürüten ve Defterdar fabrikasını da işleten Sümerbank'ın 1933 ü takip eden senelerde emekleme kabilinden, sonraları esaslı bir talimatnameye dayanarak tatbik ettiği kaza ve malûliyet yardımları bundan istisna edilmelidir⁵¹.

Giriş sonunda işaret ettiğimiz metodolojik noktalar vesilesile zikredilen istatistik kaynakları içinde iş kazaları ile alâkalı rakkamları ilk defa 1943 iş istatistiklerinde görmekteyiz. Bu rakkamları işliyen bir etüddeki cedvele bakılırsa 1937 den, yani sanayileşme politikasının eserleri görüldükten sonra, bu politikanın inkişafı ile mütenasib bir iş kazası artışı müşahede olunmuştur⁵² :

Kaza sayısı	Senesi
1937	4691
1938	7246
1939	7482
1940	8620
1941	9669
1942	9668
1943	11958

1943 ile 1953 arasındaki on yıllık devrede bu artış, İşçi Sigortaları Kurumu tarafından son neşredilen «İş İstatistikleri» ne göre 22,437 ye çıkmıştır⁵³.

En son 1952 istatistiklerine göre içtimai sigortalara tâbi 16,132 işyerinden 4,744 ü İstanbula aittir, buralarda vukua gelen iş kazası sayısı ise ..... dır. Bu gibi istatistiklerde münferit sanayi müesseselerine dair rübrikler bulunmadığı için, diğer taraftan bu tek tek müesseselere ait monografiler de bulunmadığından ne meselâ 1943 istatistiğinin 11958, ne de 1952 istatistiğinin 22,437 iş kazasından ne kadarının Defterdar'a düştüğü on muhtelif kaza sebebi kategorisinden hangisinin Defterdar için daha çok bahis mevzuu olacağı hakkında bir şey söylenemez. Yalnız Türkiyede işçi sigortalarının teessüs ettiği ve ilk defa iş kazaları sigortasının işlediği tarihten bugüne kadar Defterdarda vaki olan kazaları, müessesenin bize verdiği, resmî kayıtlara göre sıralamak imkânını elde ettik:

Sene	Kaza sayısı
1946 (7. ci adam)	29
1947	73
1948	171
1949	252
1950	290
1951	162
1952	194
1953 (ilk 6 ay)	111

Bu rakkamlar üzerinde tefsirlere girişmeği doğru bulmadığımız için yalnız rakkamları zikretmekle kalacağız.

İş kazaları sebeplerine gelince:

Birkaç seneden beri iş kazaları istatistiklerini neşretme vazifesini muvaffakiyetle ifa eden «İşçi sigortaları» nın kullandığı cetvelde⁵⁴ kaza sebeplerinin mahiyetleri, her nev'e dahil kaza sayıları ile birlikte şu şekilde gösterilmiştir:

Kaza sayısı	Sebebi
609	Motorl nakliye kazaları
213	Motorsuz nakliye kazaları
84	Zehirlenmeler
1973	Düşmeler
1872	Makineleri kullanmadan mütevellit kazalar
183	Yanııcı maddelerin ateş alması
708	Sıcak yağların yakması
41	Ateşli silâhlar
298	Boğulma
16,436	Muhtelif
22,437	

Bu sebeplerden hangilerinin Defterdar'da 1946 - 53 arasında vukua gelen iş kazaları ile alâkadar olduğunu, meselâ Türkiyede 1952 de vaki 22,437 iş kazasından Defterday payına düşmesi gereken kaza sayısının bu sebepler içinde dökümünün neden ibaret olduğunu tayin edecek vaziyette değiliz. Yaptığımız anket o alınan cevaplarda ş sebeplere rastlanmaktadır:

Ayađa maden düşme - Parmağı şeride kaptırma - Eli dişliğe kaptırma - Vargel yayını kaldırma - Kalem bileme - Sabun kazanını kapama - Makine yağına düşme - Kumaş kaldırırken düşme - Parmağı tornaya sıkıştırma... ilâh.

Soruşturmalarımız neticesinde kazaların ekseriya müessesenin yetiştirme kurslarını takip etmemiş, azçok kalifiye olmamış işçileri arasında daha çok vaki olduğunu, zaman ile ve mümarese kazanma ile kazaların önlendiğini göstermektedir. Bir işçi kaza sebepleri arasında işçilerin ruhi ve manevî durumlarının büyük ölçüde âmil olduğunu şayanı dikkat bir şekilde izah eylemekte, bu manevî durumu da geçim sıkıntılarından mütevellit huzursuzlukla aydınlatmaktadır.

Kazaların ne nisbette işverenin tedbir almak hususundaki ihmalleri, ne nisbette işçinin talim ve terbiyesi ile alâkadar olduğunu Defterdar bakımından belirtmek ancak etraflı bir tetkik ile anlaşılabilir.

ALTINCI KISIM

MESLEKİ TALİM VE TERBİYE

Defterdar, bir taraftan unalphabétisme'in tamamen kaybolmadığı bir memleketin büyük bir şehrinin kenar semtinde, öte taraftan teknik ve bilhassa tekstil ile alâkalı meslekî öğretimin bulunmadığı bir çevrede bulunması itibarile aynı zamanda müessese içinde tedris, terbiye ve yetiştirme işine ehemmiyet vermek mecburiyetini hissetmiştir. Bu husus, Defterdar'ın tarihi boyunca ehemmiyetle ele alınmış olub yaşlı ve fabrikadan çekilmiş işçilerle yapılan konuşmalarda, bir meslek mecmuasının yaptığı küçük röportajlarda izine rastlanmaktadır⁵⁶.

Filhakika Defterdar'da bugün her biri hususî talimatname ile idare edilen şu kurslar vardır:

I — Okuyub yazma kursları :

Bu kurs, müesseseye alınan işçilerden okuyub yazması olmıyanlara mahsus olub müddeti on aydır. Defterdar, bu kurs ile aynı zamanda bir maarif hizmeti de görmektedir. Hemen söyliyelim ki mesele 18 den aşağı yaşdaki işçiler ile değil, (zaten bu gibi işçiler bu sırada birkaçı geçmez) ilk tahsil nimetinden faydalanmamış vatandaş işçilerle alâkalıdır.

II — Bilgili işçi kursları :

Bu kurslar, acemi kurslarından geçmiş, yahut geçmesine lüzum görülmiyen işçilerden kalifiye işçi yetiştirme gayesini güder. Kurs, kültürel ve umumî terbiyeyi de gözden uzak tutmaz. Talimatnamesinde görülen (Yurt bilgisi, Türkiye tarihi, Türkiye coğrafyası) gibi dersler yanında (İş disiplini, iş ihtilâfı, Türkiyede iktisadî Devlet teşekkülleri, Türkiyede sanayileşme, Meslek hastalıkları, Kazalar ve korunma çareleri), daha sonra (Teknik öğretim: demircilik, marangozluk, dokumacılık) nev'inden ekonomik ve meslekî tedrisat ta vardır.

III — Acemi işçi kursları :

Tekstil sanayii ile hiç bir alâkası olmıyan işçilere kısa bir devrede teknik ve nazari bilgi verilir. Müessesenin tecrübeli elemanları tarafından idare edilen bu kurslarda Defterdar'ın belli iş branşlarına alıştıırma hedefi takip olunur.

IV — Usta kursları :

Bilgili işçiler arasından ihtisash işçi yetiştirmek için (usta muavini), (usta), (ustabaşı) adlarını taşıyan üç nevi kurs tertib edilmektedir.

Görülüyor ki Defterdar'da tatbik edilen bu kurslar, müesseseyi ehemmiyetli şekilde bir sınaî terbiye merkezi haline getirmiştir. Anketimize verilen ve evablarda, işçilerin % 30 u, formasyonlarını bu kurslara borçlu olduklarını zikrediyorlar. Defterdar'ın diğer benzer sanayi müesseselerine eleman veren bir ana işletme olduğu düşünülürse bu terbiye ve talim merkezinin Türkiye çapında bir vazife gördüğü anlaşılır. Bu bakımdan yalnız kursları değil, bütün işletmesi ile bir mensucat sanayii mektebi vazifesini ifa ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

NETİCE

Bu suretle Institut de Sociologie et de Psychologie appliqué'nin talep ettiği monografiyi verilen zaman içinde hazırlamağa çalıştık. Seçtiğimiz işletmenin sosyal yapısının şimdiye kadar hiç işlenmediğini, bu itibarla yepyeni bir mevzu olduğunu evvelce söylemiştik. Mevcut umumî bir kaç kaynak yanında işe yarıyacak menba'ların bulunmaması, işveren ve işçi çevrelerinin bize gösterdikleri kolaylıklar sayesinde telâfi edilmiş sayılabilir. Burada gerek İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve Teksif teşkilâtına, gerek Defterdar'ın bütün idare erkân ve elemanlarına teşekkür etmek isteriz.

Türkiyenin henüz yeni olan, bizden bu monografiyi isteyen Enstitüce ilmi tetkiklerin yaptırılmasına intizar eyliyen (Başlamış ve devam etmekte bulunan sanayileşme) si içinde Defterdar, görüldü ki, hususî bir mevkie sahibdir. Bu mevki karşısında bazı sosyolojik noktaları belirtmeği faydalı sayıyoruz:

1 — Monografimizde «ekonomik» ile «sosyal» i birbirinden ayırdık ve yalnız ikinci ile kaldık. Fakat «ekonomik» in hududu nerede biter ve «sosyal» inki nerde başlar? Bu mühim felsefî esasa burada dokunmak lâzımdır⁵⁵. Şimdi monografimizin okuyucusunu, bahis mevzuu olan sanayi işletmesinin ekonomik durumu hakkında aydınlatmak için sadece birkaç rakkamla iktifa edeceğiz. Son on sene hakkında elde ettiğimiz bilginin hülâsasını aşağıdaki tabloda veriyoruz⁵⁶:

Sene	İplik istihsali (Kilogram)	Dokuma istihsali (Metre)	Terbiye gören mamuller (Kilogram)
1940	1595015	1932514	1878832
1950	2470176	3113084	2899942

Aynı devre içinde çalışılan iş saati ve çalıştırılan işçi sayısı hakkında şu ikinci tablo ile iktifa ediyoruz:

Sene	Müessesede çalışan ortalama	
	İşçi sayısı	Çalışılan iş saati
1940	1505	705182
1950	2664	100071

Müessesece 1953 de tatbik edilen rasyonalizasyon neticesi olarak işçi sayısında bir azalma vaki olmuş, mamafih 1/10 nisbeti kadar olan bu azalma her hangi bir işsizliğe meydan vermemiş, İş Kanununun alâkalı maddesi gereğince müesseseden tazminatlarını alarak ayrılanlar benzer işyerlerinde kolaylıkla iş bulmuşlardır.

2 — Son on senelik bir devredeki Defterdar'ın ekonomik bünyesini gösteren bu rakkamlardan insan ile alâkalı olanları hiç şüphesiz bizi daha çok alâkadar eder. Bütün Türkiyedeki mensucat işçilerinin sayısını 1915 de 6660 olarak gösteren resmî bir kaynak, bunun Defterdar'a isabet eden miktarını tasrih etmiyorsa da bütün Türkiyede 73 mensucat işletmesi olduğunu belirtmektedir⁵⁷. Bu vaziyette 73 işyerinden biri olan Defterdar'a isabet edecek işçi sayısını tahmin etmek pek güç olmayacaktır. İstatistiklerde işçi sayısının gösterilmemesi, Defterdar'ın o tarihlerde askerî müessese olması ile de alâkalı olabilir⁵⁸. İhtiyar işçilerden edindiğimiz bilgilere göre 1914 harbi esnasında müessesenin çalıştırdığı işçi sayısı bir kaç yüz raddelerinde imiş. Çok uzaklara gitmeden müessesenin Sümerbank'a devrinden sonraki merhalede, yani 1933 den sonra müessesenin teknik tekemmülü neticesi olarak artan bir işçi sayısına sahip olduğu anlaşılıyor. 1940 istatistikleri, bu tarihte 1500 kadar işçi göstermekte, on sene sonra ise bu sayı hemen hemen bir misli artmaktadır. Hülâsa Defterdar, bir asrı aşan tarihinde kemmi (kantitaif) bakımdan bir işçi sayısı inkişafı geçirmiştir.

3 — Bu kemmi artış, mıntakanın sanayileşmesini temin, çöken muhtelif küçük sanatların mensublarını, yahut memleketin muhtelif ziraî böğelerinden gelen sekeneği sanayi işçiliğine teşvik itibarile

ayrıca mânalıdır. Yuvarlak rakam 2000 olarak düşünebileceğimiz bugünkü Defterdar işçi sayısını, anketimizin belirttiği gibi ortalama dört nüfuslu ailelerden ibaret saydığımız takdirde 8000 insanı geçindiren bir işyeri karşısında bulunuyoruz. Eyüb'ün 1953 senesine ait nüfusu 60,010 olduğuna göre Defterdar, bu nüfusun % 13,33 ünü besliyor demektir⁹⁹.

4 — Defterdar en eski Türk mensucat sanayii müessesesi olmak itibarile bu uzun ömür içinde terbiyevi bir vazife ifa etmiştir. Bu vazifeler şu iki noktada toplanıyor:

a) Teknik bakımdan son otuz senede çok ilerlemiş olan Defterdar, Türkiyedeki mensucat sanayiine yarayacak makine ve aksamı imali safhasına geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, müessese, idarî teşkilâtında Müdürlüğe bağlı iki müdür muavinliği bulundurmakta, biri idarî ve ticarî, diğeri sınaî ve teknik işleri çevirmektedir. Türkiyedeki Devlet sektörüne giren mensucat işletmelerini işleten Sümerbank, Defterdar'a, açılmış ve açılacak yeni mensucat fabrikalarının kuruluşunda bazı vazifeler dahi vermektedir. Şüphesiz bu vazife, kurulması temenni edilen ve düşünülen Türk makine sanayii mahiyetinde değildir. Fakat atılan adım, ne kadar mütevazî olursa olsun, şimdiye kadar büyük sanayi cihazlarını ve aksamını dışardan getirten ve hâlâ da getirtmekte olan Türkiye için mühim ve va'dedicidir.

b) Defterdar bundan başka Türkiyedeki diğer Devletçi ve hususî mensucat işyerlerine yarım veya tam kalifiye işçi, değerli idare elemanları devrediyor. Bu terbiyevi ve yetiştirici rol, ne kadar dikkati çekse azdır. On dört mensucat işçisi sendikasının bulunduğu şehirlerdeki tekstil müesseselerinde çalışan kalifiye ve idareci unsurlar içinde Defterdar'dan gelenlere sık sık rastlanır. O kadar ki Defterdar ismi adeta bir «Mensucat sanayi mektebi» ismi ile bir addedilir. Memlekette Devlete ait olan mensucat işyerleri Sümerbank'a ait olduğu, yani hep bir elden idare edildiği için bu nevi eleman aktarmaları güçlük arzetmemektedir. Nitekim bugünlerde Diyarbakırda kurulan şayak fabrikasının ustaları kısmen Defterdar'dan seçilmiştir. Keza Kemaliye (Erzincan) deki iplik kombinesi işçileri için de aynı neviden eleman aktarması vaki oluyor. Bu tarzdaki eleman aktarmalarından başka ayrılma suretile hususî sektöre geçenlere de rastlanmaktadır. Bunlar arasında Sümerbank hesabına teknik öğretim görmüş, beş senelik bir hizmet taahhüdüne girmiş genç kalifiye elemanlar dikkati celbediyor. Anketimize verilen cevaplar arasında «Taahhüdüm bitince ayrılacağım» notlarına rastlanmaktadır. Bunun sebebi, Devlet işletmeleri ile hususî sektörün ücret baremleri arasında iki seneden beri, hususî sektör işçileri lehine olan artıştır. Bu

fark ne nisbette Defterdar işçilerinin müesseseyi terketmelerini icab ettiriyor? Bu nokta hakkındaki soruşturmalarımız cevabsız kalmıştır. Bazı tecrübeli Defterdar işçileri, her ne olursa olsun Defterdar ve benzeri Devlet işyerlerinde sosyal yardım ve hayat garantisini daha sağlam ve üstün bulmaktadırlar.

Defterdar'ın bu şekillerdeki mürebbilik ve yetiştiricilik rolünden bahsederken bir noktaya daha temas etmek gerekir. Şöyle ki, Defterdar'ın bulunduğu semt, bugünlerde üç büyük hususî mensucat işletmesinin doğuşuna sahne olmaktadır. Bunların bir kısmı Türkiyeye vaki Marshall yardımından faydalanmaktadırlar. Defterdar çevresinde bu yeni ve modern işletmelerin, Defterdar ile işçi ve idareci eleman rekabetine girişeceği hakkında bazı mülâhazalara da rastlanmaktadır⁶⁰. Her halde semtin, 1953, 1954 ve sonraki senelerde arzedeceği işgücü intikali hâdisesi, istihale halinde olan bir hâdiseye teşkil edecek ve çalışma hayatının sosyolojisi ile alâkadar olan sosyoloğların dikkatini celbeyliyecektir.

5 — Son olarak Defterdar'ın Türkiyede kadının iktisadî faaliyete iştirak suretile sosyal hayata girişi hususunda oynadığı role temas edelim. Birinci Dünya harbine (1914) gelinceye kadar, Türk kadınının yalnız ev ve aile hayatı ile kaldığı, mamafih gerek cemiyet telâkkisi, gerek kadın ve hayat konsepsiyonu, gerekse iktisadî âmiller, Türk kadınının bu kapalı hayatını anormal göstermiyor idi. Bir asırdan beri Türk cemiyetinde, daha ziyade Garb ile, yani kadın telâkkisi başka olan bir medeniyetle temasdan mütevellit bazı temayüller uyandırmıştı⁶¹. Birinci Dünya harbi, bu temayüllerin birden belirmesi için lâzım ve hareket verici bir faktör hizmetini ifa eyledi.

İşte bu tarihî anda, Türkiyenin mahdut bir kaç mensucat işletmesinde askerlik vazifelerini ifa için cepheye giden erkekler yerine kadınlar ikame etmek zarureti karşısında kalındı. Resmî bir kayda bakılırsa Defterdar o zaman bu zaruret dışında bırakıldı⁶². Mamafih daha harb senelerinin sonlarında Defterdar'a kadın işçinin dahil olduğu görüldü. Ne kadar ve kaç? Ne gibi işler için? Bu hususta hiç bir bilgimiz yoktur. Diğer sanayi müesseseleri gibi Defterdar'a da giren Türk kadını, denebilir ki, son kırk yıl içinde, Türk kadınlığının elde ettiği içtimaî ve siyasî zaferler de yetiştirici ve «vazife mukabili hak kazanma» zhniyetini kadına telkin edici bir vazife ifa eylemiştir.

Hülâsa, 1914 harbini kadın işçinin Defterdar'a girişine mukaddeme sayar, 1953 de ise 389 kadın işçinin Defterdar'da bulunduğunu söylersek kırk yıl içinde sanayileşme vasıtası ile Türk kadınının peçeli ve kafesli bir kapalı hayattan atelyeye ve fabrikaya girişinin macerasını seyretmiş oluruz. Bu macera, belki Defterdar fabrikasının bulunduğu cadde ve

sokaklarda vaktile korkak ve çekingen olarak gezinen birkaç peçeli ve çarşafli Türk kadını görmüş ve onları derin bir sempati ile romanlaştırmış olan Pierre Loti için, yahut Şark'ı daima Şark görmek isteyen bazı mistik Avrupalılar için arzu edilmeyebilir. Fakat içtimaî illetler, bizim arzularımızı aşan neticeler doğurmakta gecikmez ve gecikmedi. Kaldı ki, bu netice, bazı Garbli ve Şarklı mütefekkirlerin zannettiği gibi Şark'ın, mevzu itibarile Türkiyenin, Garbi taklidi mahsulü değildir. Bizzat içtimaî hamle (Elan social), Garb ve Şark tefriki olmaksızın bu neticeleri ortaya atmaktadır. Defterdar, Türk kadınının evden atelye ve fabrikaya girişine ilk defa vasıtalık ettiği, yahut bu vasıtalığı yapan müesseselerin başında geldiği için kadın ve cemiyet münasebetleri üzerinde duracak sosyoloğlar için ayrıca bir cazib araştırma sahası teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFİK NOTLAR

- 1) Bk.: Evliya Çelebi : Seyahatname, C. I, Sf. 401.
- 2) Bk.: Reşit Saffet: Pierre Loti, 1950.
- 3) Bk.: Evliya Çelebi : Seyahatname, C. I, Sf. 398.
- 4) Eyüb'de kaymakamlık yapmış olan Nihat Alp'in (Eyüb hakkında araştırmalar) adlı eser müsveddesinden (eser malzemesi şimdi İstanbul Çalışma Müdürlüğü muavini olan muharririn hususi kütüphanesindedir).
- 5) Bk.: Evliya Çelebi : Seyahatname, C. I, Sf. 630.
- 6) Bk.: Reşat Enis : Eyüb'de çocuk oyuncaklığı, Cumhuriyet Gazetesi ..... tarihli nüsha.
- 7) Bu mesele bugünkü Türkiye'nin en mühim içtimaî meselelerinden birini teşkil eder. Bk.: Gayrimesru evlenmeler, İş Mecmuası, sayı 31. Prof. Ali Fuad. Eyüb semtinde bu mesele hemen hiç yok gibidir.
- 8) Bugün dahi Eyüb halkı «Defterdar»'a «Feshane» adını vermekte devam ediyor.
- 9) Bk.: Defterdar müdürlüğünden Sümerbank'a 13.5.1953 tarihli tezkireden. Bu tezkire, müessese tarihine ait mevcut malûmatı hülâsa etmektedir.
- 10) Bk.: Orhan Conker : Redressement économique et industrialisation de la nouvelle Turquie, 1937, Paris - Sirey Sf. 182, Chapitre concernant l'exécution du plan quinquennal par la Sümerbank.
- 11) Bu hususta kaynaklar oldukça zengindir. Osman Nuri Ergin'in (Belediye Mecellesi, C. I) ile Prof. Ömer Celâl Sarc'ın (Tanzimat)'daki değerli etüdü ön safda bulunan eserlerdir.
- 12) Anketimizin takibi sıralarında Türkiyede sanayi işçilerinin, hakiki, yani ziraat ve köy ile alakasını kesmiş sanayi işçileri olduğunu gösteren cevaplardan bazı isimler çıkardık. Bu isimleri, tekrar soruşturmak ve yerinde tetkikler yapmak isteyenler bulunursa Eyüb Sendika Şubesinden öğrenebilirler.
- 13) Bilhassa son Bulgaristan Türklerinin 1950 de Türkiye'ye tehciri neticesinde bu muhacirler içinden Defterdar'a girenler varsa da miktarları hakkında bir fikir edinemedik.

14) Yukarıda 4 üncü notta zikredilen kaynak, 1876 da Kafkasya'dan gelmiş muhacirlerle 1919 dan sonra Garbi Trakya'dan gelmiş Türklerin Eyüb semtinde yerleşmesine işaret ediyor. Bu takdirde Defterdar işçi kitlesi içinde bu muhacir elemanların da bulunması muhtemeldir.

15) Anketimize verilen cevaplardan yalnız birisi ailesinin eskiden dokumacı esnaflı olduğunu, kendisinin de dokumacı esnaflığı yaptığını söylüyor. Eğer ankete tâbi tutulanların sayısı daha fazla olursa belki bu 1 sayısını birkaçı çıkarmak mümkün olur.

16) S. Les problemes du travail en Turquie, Publication de B. I. T., 1950, Sf. 15: «Le fait que l'industrialisation n'a pas immédiatement suivi la disparition des corporations a, dans certains secteurs, retardé les artisans dans l'adaptation de leurs habitudes traditionnelles de travail aux méthodes de production des entreprises...».

17) M. M. D. nde bazı röportajların gözden geçirilmesi bu bakımdan pek faydalıdır. Bk.: C. 1948, Sayı 8, Cilt 1950, Sayı 1, ilh..

18) Defterdar'ın bağlı bulunduğu Sümerbank'dan Çalışma ekâletine 7.12.1951 de gönderilen tezkire (İstanbul Çalışma Müdürlüğündeki Defterdar dosyası).

19) Şefik Ungun: Hayat pahalılığı karşısında Devlet işletmelerinde işçi ücretleri ve sosyal yardımlar, M. M. D., C. 1949, Sayı 5, Sf. 94.

20) Bazı işyerlerinde bu yemek ve ekmekek bedeli nakdi olarak işçiye veriliyor. Bk.: Findikoğlu : İzmirde işçi sendikaları, (İçtimai siyaset konferansları, Kitap 5), 1952.

21) Bu rakamlar bize Defterdar müessesesi tarafından verilmiştir.

Bize bu primlerin beş senelik tutarını ayrı ayrı senelere ait bölümleri ile veren Defterdar işletmesi, aynı beş yılda «kıdemliğe teşvik primleri» ile «fazla mesai bedelleri» ni de vermişse de bunları buraya geçirmeğe lüzum görmedik. Yalnız bu beş sene içinde bu nevi ödemelerin, istihsal primleri gibi artış gösterdiğini söylemekle kalamız.

22) Bizim bu monografiyi hazırladığımız sıralarda İstanbul tekstil işçileri federasyonunun, Defterdar dışındaki bazı hususi mensucat fabrikalarında çalışan işçilere ait olarak yaptırmakta olduğu ankete rastladık. Bu anketin tarafımızdan yoklanan bazı rubrikleri, mensucat sanayiinde Devlet sektörü ile hususi sektör işçilerinin ücretleri arasında Devlet sektörü işçileri lehine bir fark müşahede olunmuştur.

23) Burada yalnız kira, geçim ve giyim ile iktifa ettik. İlimi usulün istediği aile bütçesi incelemelerine şüphesiz uygun değildir. Onun için meselâ 24 üncü nottaki müellifin kullandığı aile bütçesi anketinin diğer suallerini «geçim» içinde mündemice farzetmelidir.

24) Şefkati Türkekul : Mensucat işletmelerinde ücret problemleri, M. M. D., 1951, Sayı 8.

25) Bk.: 5, 6, 7 Ağustos 1953 tarihli İstanbul gazeteleri ve bilhassa «Vatan» nüshası, Sf. 3.

26) İstanbul Çalışma Müdürlüğünde «Defterdar» dosyası: 23 Mart 1942 tarihli ve 2084 sayılı tezkire.

27) Türk İş Kanunu, m. 72.

28) Teksif (Tekstil İşçileri Federasyonu) 1953 Kongre raporu, Sf. 8.

29) Keza.

30) Bk.: A. le Geniel : L'ouvrier d'Industrie en Turquie, 1948, Beyrouth, Sf. 136.

31) Bak. Teksif raporu, Sf. 9.

32) Şefkati Türkekul : M. M. D., C. IV, Sayı 8, Sf. 232.

- 33) Bk.: F. İmrener: İş mukabil gelir (İngilizcesi), 1950, M. M. D., C. III, Sayı 10.
- 34) Bk.: Keza.
- 35) Bk.: Teksif'in 1953 Kongre raporu, Sf. 7.
- 36) Bk.: Keza.
- 37) Bu konferanslar İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü tarafından bes kitap halinde neşredilmiştir.
- 38) Bk.: W. Sombart: Arbeiter, Handw. der Soziologie, Sf. 14. Bu hususta bizim «Erzurum'da sosyolojik müşahedeler» adlı etüdümüze de bakılabilir: İktisat Fakültesi Mecmuası, 1942, Sf.
- 39) Not 4'deki kaynak ve sahibinin şifahi izahatı.
- 40) Bk.: İstanbul Sendikaları Birliği, 1952 raporu, Sf. 8.
- 41) Monografimizi yaparken bize yakın bir alâka gösteren Sendikanın bize verdiği bu rakkamlar, Sendikanın taahhütlerini ifa eden sadık ve faal âzasına aittir. Kayıtlı olup alâkası zayıf bulunanlar hesaba katıldığı takdirde bu sayılara bir misli daha katılmak icabeder.
- 42) Bk.: Orhan Tuna: Grev hakkı, 1950.
- 43) Bk.: Ş. Ungun: Devlet işletmelerinde ücret, 1950, M. M. D., C. III, Sayı 9.
- 44) Keza.
- 45) Keza. Sayı 24.
- 46) Bk.: Atıf İlmen: İşçi sendikaları hareketleri, 1949 (M. M. D., Sayı 4.
- 47) Bk.: Ş. Türkeul: M. M. D., 1951, C. IV, Sayı 7.
- 48) Bk.: Ömer Lütfü: İşçi ve işveren Sendikaları, 1950, M. M. D., Sayı 8.
- 49) Bk.: Kooperatifin 1953 raporu.
- 50) Bk.: Sümerbank kaza ve malûliyet yardımı yönetmeliği, 1945, (Sümerbank neşriyatından).
- 51) Bk.: O. Tuna: İş İstatistikleri, 1947.
- 52) Bk.: İş İstatistikleri, (İşçi Sigortaları neşriyatı), 1952, Tablo 26.
- 53) Bk.: İş İstatistikleri, 1952, Tablo N. 28.
- 54) Bk.: M. M. D.: 1948 - 53 koleksiyonları.
- 55) M. Prof. F. Perroux'nun düşüncesi şudur: «Le salaire est un élément social par excellence; de son sort dépend celui du salarié dépendant. Mais il a d'énormes répercussions économiques, parce qu'il s'inscrit dans le prix de revient et parce que, fournissant le pouvoir d'achat des masses ouvrières, il agit sur le volume de la consommation... Le salaire est aussi social qu'il est économique». Voir: Le sens du travail, 1943.
- 56) Bk.: Defterdar müessesesinin 1953 senesinde Sümerbank'a gönderdiği bir rapordan.
- 57) Bk.: 1330 sanayi istatistiği, Sf. 14.
- 58) Bk.: Türkiye Cumhuriyeti Salmesesi: 1925 - 26, Sf. 450. Meselâ Eyüb'de (Emniyet Kartal Konserve Fabrikasında 129 kişi gösterildiği halde (Feshane Fabrikası) karşılığında (amele sayısı) rubriği boş bırakılmıştır.
- 59) Eyüb Nüfus Müdürlüğünden alınan malûmata göre.
- 60) Bu teşebbüslerden biri Eyüb'de Ramî'de, biri Eyüb'de Yavedud Caddesinde, üçüncüsü Otakçılar'da kurulmak üzere bulunuyor. Son teşebbüs, şimdiden Defterdar'ın eski müdürlerinden birinin tecrübe ve ihtisasından istifade hususunu temin etmiştir. Buna benzer bazı isimler Defterdar işçi ve işveren çevrelerinde doluyor.

61) Bu hususta zengin bir bibliyografya mevcuttur. Bk.: Notre: Essai sur la transformation du code familial en Turquie, 1935, Paris, L. Stein'in (Die Fraunfrage in der Türkei) eseri bu noktada tavsiyeye değer.

62) Bk.: 1329 (1913) Sanayi istatistiği, Sf. II: «Feshane (yani Defterdar) ve Hereke (yani Hereke fabrikası) ancak 1916 dan sonra kadın işçi almışlardır. Şüphesiz harpten sonra (yani 1914 harbinden sonra) Avrupada olduğu gibi Türkiye'de de sanayii nesciyede kadınlar mevkilerini muhafaza edeceklerdir».

— Bu etüdün vücade getirilmesi hususunda bana yardım eden Defterdar Müdür Muavini Bürhan, İstanbul Çalışma Müdürü Bedii, Muavini Nihat, Teksif Reisi Bahri, Sosyoloji Asis. Tarık Beylerle Defterdar Müessesesinin diğer mensublarına, Tekstil Sendikası ve Eyüb Şubesi azalarına teşekkür ederim.

— Bu etüd, merkezi Fransada bulunan Tatbiki Sosyoloji ve Psikoloji Enstitüsü ile Unesco'ya bağlı «İctimal İlimler Meclisi» nin talebi üzerine yapıp Avukat İ. Taner tarafından İngilizceye terceme edilmiş ve Unesco'ya gönderilmiştir. Değerli genç arkadaşımız İskender Taner'e bu vesile ile teşekkür ederim.

— Bibliyografyada gösterilen M. M. D., evvelce «Feshane Mensucat Dergisi», sonra «Mensucat Meslek Dergisi» adı ile beş senedenberi çıkan değerli mecmuanın İsaretidir.

Fındıkoğlu Z. Fahri